De Commune van 1871 - Mythe en Realiteit

Het Commune-jaar 1971 heeft weinig opzienbarends gebracht. Het minst wellicht in Frankrijk, waar elke officiële herdenking achterwege is gebleven; van een Gaullistisch regime ook moeilijk anders te verwachten, al heeft De Gaulle zelf tegenover Malraux de Commune als deel van de Franse geschiedenis „gelegitimeerd". De gebeurtenissen van mei '68 lagen echter nog te dichtbij om enig spektakel te riskeren. Maar zelfs een tentoonstelling in de Bibliothèque Nationale kon er niet af: zij werden aan het initiatief van een der Parijse voorsteden overgelaten. Voor een representatieve expositie moest men naar Brussel of naar het Victoria and Albert Museum in Londen.
Uiteraard heeft de communistische wereld zich niet onbetuigd gelaten en op haar stereotype wijze de Commune als „roemrijke voorgangster van de nieuwe (d.w.z. communistische) samenleving" alle eer bewezen, maar haar tevens voor zich gemonopoliseerd, waarbij overigens ook de eigen verdeeldheid niet verborgen kon blijven. Nergens kwam deze echter zozeer tot uiting als in Parijs, waar op de 28ste mei drie streng gescheiden défilé's zich achtereenvolgens op bedevaart naar de Mur des Fédéré's begaven. De opgaven der deelnemersaantallen varieerden op karakteristieke wijze, waarbij de verslaggever van „Le Monde" het veilige midden koos tussen de partijcijfers en die der politie. De Communisten brachten, zoals gebruikelijk, de meeste aanhangers, maar toch niet meer dan 50.000 op de been. Of de Communards zich hieronder op hun gemak zouden hebben gevoeld?
Hiermee zijn we meteen bij een der kernproblemen aangeland. Want het is zeer de vraag of de mannen en vrouwen van 1871 zich ooit zouden herkennen in het beeld, dat in deze afgelopen eeuw successievelijk over de Commune en haar aanhang is gevormd. Trouwens bij elke poging, deze markante episode in de Franse geschiedenis, waaraan de herinnering over alle werelddelen verbreid is geraakt, opnieuw te interpreteren, loopt men het gevaar, de feitelijke gebeurtenissen en verhoudingen, maar vooral ook de naastbetrokkenen uit het oog te verliezen.
Men kan zich dan ook wel voorstellen, dat op een internationaal Colloquium, eind maart aan de universiteit van Sussex gehouden, een student op een gegeven moment in wanhoop uitriep: „Waarom heeft men ons niet eens precies verteld, wat er in Parijs in 1871 gebeurde? Was dit een arbeidersopstand, een socialistische revolutie of wat dan?" Het gesprek had kennelijk voornamelijk de opinies van Marx, Bakoenin en Lenin tot onderwerp gehad

en de betekenis van de Commune voor het hedendaagse politieke denken. Maar er zat iets waars in de nuchtere opmerking van een der deelnemers: „de Parijse Commune zou ook herdacht zijn als Marx nooit zijn „Burgeroorlog in Frankrijk" had geschreven."
Weinig geschriften hebben wellicht meer tot een miskenning van de Commune in haar historische verschijningsvorm, binnen de kontekst van de eigen tijd, bijgedragen dan het genoemde geschrift van Marx en de nimmer aflatende vloed van commentaren en exegeses die daaraan zijn vastgeknoopt. Wat ook de bedoelingen van de geestelijke mentor van de Eerste Arbeiders Internationale met dit geschrift, twee dagen na de val der Commune verschenen, moge zijn geweest — en naast een zeer honorabel solidariteitsbetoon moet men de neiging, de Commune ten eigen bate in de politieke arena van die Internationale te exploiteren niet onderschatten — de typering van de Commune als voorbeeld van een „regering der arbeidersklasse" (Marx) of als „dictatuur van het proletariaat" (Engels) heeft een juist begrip van hetgeen zich toen in Parijs afspeelde, evenals van de dramatis personae en wat hen bewoog, tot op heden vertroebeld en verduisterd. Maar het was Marx dan ook niet om een afgewogen historisch getuigenis te doen — daartoe ontbraken hem trouwens kennelijk voldoende betrouwbare gegevens — maar om een strijdschrift, waarmee hij zich enerzijds tegen de, in haar overwinningsroes alle wetten der menselijkheid te buiten gaande, heersende klasse keerde en anderzijds voor een identificatie van de ganse toenmalige arbeidersbeweging met de Commune ijverde. Het bedenkelijke is, dat Marx' visie desondanks een soort historische wijding heeft ontvangen als een hogere of verrijkte vorm van geschiedkennis, die de gangbare, positivistische geschiedpraktijk verre zou te boven gaan. Voorlopig lijkt het me gezonder en tegenover de naastbetrokkenen ook billijker, i.p.v. naar een, voor allerlei politieke manipulatie vatbare, al te geëngageerde historische visie te streven, tot een zo nuchter en exact mogelijke bepaling te komen van wat zich in die bewogen episode van drie maanden, van 18 maart tot 28 mei 1871 in Parijs heeft afgespeeld.

* * *

Ongetwijfeld is het een heel complex van factoren geweest, dat tot dit „naspel" van de Frans-Duitse oorlog van 1870—'71 heeft geleid. Want die oorlog en vooral het langdurig beleg van Parijs, vormen een onmisbare achtergrond. Maandenlang had een millioenenstad een beproeving moeten doorstaan, die vooral de grote massa tot aan de rand van de hongersnood had gebracht. Psychologisch werd de druk op de bevolking nog vergroot door de halfslachtigheid, waarmee de verdediging werd gevoerd (volgens generaal Trochu „een heldhaftige dwaasheid"), door de meer irriterende dan vernielende werking der bombardementen en de vernederende capitulatie. Tot die beproeving droegen na afloop de verkiezing van een overwegend monarchale Nationale Vergadering, die zich in Versailles zou vestigen, en een

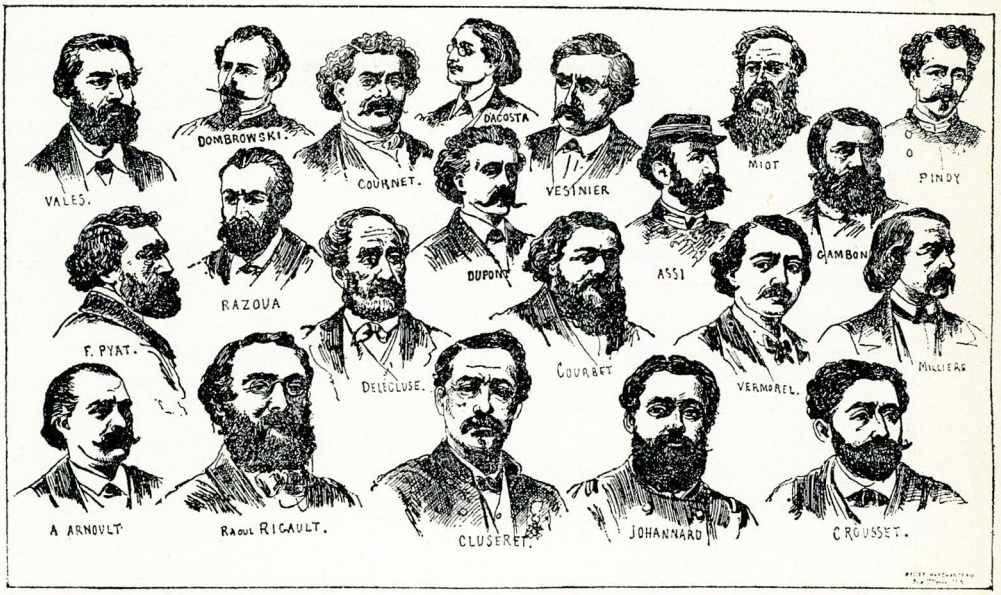

Portraits des membres de la Commune et du comité central jugés par le conseil de guerre de Versailles.

DÉDIÉ A LA GARDE-NATIONALE

reeks prikkelende maatregelen, zoals de opheffing van het moratorium van huren en schulden en van de soldijen der nationale gardisten, voor tallozen enige bron van bestaan, het hunne bij. Kortom, de Parijzenaars, althans de republikeinse meerderheid, de anderen, merendeels gegoeden hadden de gistende hoofdstad bij duizenden verlaten, zodra zij konden, voelden zich verkocht en verraden, militair tijdens de oorlog, politiek daarna.
Een mislukte poging, de door de bevolking zelf betaalde en tijdens de Duitse bezetting in veiligheid gebrachte, kanonnen weg te voeren, bracht de uitbarsting. Wat toen, op die 18de maart, te beginnen op Montmartre, gebeurde, was de explosie van een overspannen, ontgoochelde, uitgeputte en getergde millioenenstad. Dit neurotische element, waarvan de jonge Clemenceau ter plaatse ooggetuige was, deze belegeringskoorts, „fièvre obsidionale", moet men in betekenis niet overschatten, maar men mag er niet aan voorbijgaan. De toen gepleegde moord op een tweetal generaals betekende een „legitimatie" voor het gedrag der regering, die zich min of meer in paniek uit de stad terugtrok, maar tevens met de, m.n. door Thiers reeds lang beraamde opzet, haar van buitenaf te heroveren en klein te krijgen. Want voorzover er van een complot bij het gebeuren van de 18de maart sprake mocht zijn, moet men dit eerder zoeken bij de regeerders dan bij de bevolking van Parijs.
Niet dat er geen voortekenen voor de explosie aan te wijzen zouden zijn. Vanaf de uitroeping van de Republiek in september 1870 en tijdens het beleg waren er verschillende aanslagen van radicaal-linkse zijde geweest, maar die waren alle mislukt en hadden, getuige o.a. een volksstemming in november '70, bij de bevolking geringe instemming gevonden. De organisatie en uitingsvormen van deze oppositie, culminerend in het Republikeinse Comité van de XX arrondissementen, een soort „Sowjet", in de Corderie, de Lijnbaan, gevestigd, droegen duidelijk een revolutionair karakter, politiek, maar ook sociaal. Men kan er een voorafschaduwing in zien van de latere Commune.
Maar het Comité Central van de Nationale Gardes, niet met het genoemde te verwarren, maar als een soort afvaardiging van de, over de hele stad verspreide garde-regimenten te beschouwen, dat zich in de verwarring na de capitulatie had geconstitueerd, was zeer gevarieerd van samenstelling en had een vaag republikeins-patriottisch program. Toch viel aan dit Comité na de gebeurtenissen van 18 maart, waarvan het nauwelijks weet had, in het vacuum door de uitwijking der regering ontstaan, de leiding van de hoofdstad in de schoot. Geen wonder dat dit Comité zo spoedig mogelijk zijn verantwoordelijkheid wilde overdragen aan een democratisch gekozen vertegenwoordiging. Dat werd de Commune, die, op 26 maart gekozen, twee dagen later met feestelijk vertoon werd geïnstalleerd.
Deze Commune, die in de praktijk haar gezag met het Comité moest delen, was overwegend, nl. 65 op 85 leden, radicaal van samenstelling; de gematigden traden trouwens spoedig uit en werden door radicalen vervangen. De omstandigheden bevorderden het radicaliseringsproces, dat zich ook al voor-

dien had gemanifesteerd: de politiek en sociaal meest overtuigden gaven uiteraard de toon aan. Aan dit radicalisme ontbrak de sociale component allerminst, zoals ook uit verschillende manifesten en aanplakbiljetten voor en tijdens de verkiezingen was gebleken. Voor de meeste Parijzenaars was de Commune echter een manifestatie van republikeins patriottisme en bovenal identiek met Parijs als Vrije Stad, Paris Ville Libre, d.w.z. autonoom in een vrije Franse republiek. Als zodanig moet men de symbolische betekenis van de Commune zien, waarom trouwens van de aanvang van de Republiek af geroepen was.

In de Commune, als wetgevend en besturend lichaam, vormen zich spoedig verschilende groeperingen, die bij sommige gelegenheden in een meerderheid en minderheid uiteenvallen. De meerderheid bestond uit Jakobijnen, Blanquisten en onafhankelijke revolutionairen, d.w.z. door de traditie van de Franse Revolutie beheerste republikeinen en patriotten, een soort ,,beroepsrevolutionairen'' vaak. Zij gingen ten dele terug op ,,Juni 1848''. Zij zullen de Commune beheersen met hun obsessies uit het verleden. Zoals een man van de ,,Internationale'' hun verweet: ,,zij gingen naar bed en stonden op met de constitutie van 1793''. Hun Commune-idee was dan ook de Parijse Commune van 1793—'4 Zij voerden de republikeinse kalender van die jaren in. Zij dreven ook de instelling door van een, waardeloos gebleken, ,,Comité de Salut Public'' en inspireerden sommigen tot een soort ,,terreur''. Kortom, deze revolutionairen waren, de Blanquisten incluis, bezield door een ,,vertraagde romantiek''.

Een minderheid bestond uit ,,socialisten'' van diverse pluimage, van ouderwetse utopisten tot aanhangers van Proudhon, de eigenlijke ,,fédérés'' en enkele aanhangers van Marx, waarvan de Hongaar Fränkel de voornaamste was. Proudhonisten en Marxisten behoorden beiden, evenals sommige Blanquisten, tot de Internationale, waarvan Eugène Varlin een der bekendste leden was, die, hoewel Proudhonist, boven deze fracties uitstak. De rol van die Internationale, door het burgerlijk Europa als hèt spookbeeld achter de Commune gezien, is echter vaak zeer overschat. De aanhang, in de jaren '60 ook in Frankrijk gestegen, was zeer los en in 1870 door vervolgingen sterk teruggelopen. Leden van de Internationale speelden dan ook veelal slechts individueel, in de Nationale Garde-comités e.d. een rol. Daarbij komt, dat de Generale Raad in Londen tot 18 maart afwijzend stond tegenover een onvoorbereide opstand: de Franse arbeidersklasse werd daartoe niet rijp geacht. Friedrich Engels getuigt later, dat de Internationale geen vinger heeft uitgestoken om de Commune op gang te brengen. Marx ging pas 23 maart overstag en moedigde toen soortgelijke bewegingen in andere Franse steden aan, maar zonder veel succes. Bakoenin, veeleer de man daarvoor, had de zaak, na een mislukt experiment in Lyon, reeds eerder opgegeven. Ook Marx' contacten met de Parijse Commune waren gebrekkig, ondanks de ijver van de schoenmaker Serrailler en de relaties met Elisabeth Dmitrieff, door Marx als geestverwant hogelijk gewaardeerd.

Alleen al naar de sociale samenstelling te zien is het, ondanks Marx en Engels, onjuist in de Commune een eerste vorm van proletarische of arbeidersdictatuur te zien. Daarvoor is een analyse van de sociale herkomst en positie van de Commune-leden en haar aanhangers verhelderend, zoals deze door Jacques Rougerie op grond van de stukken der latere processen is ondernomen.[1] Wel kwamen onder de leden van de Commune 25 arbeiders voor, hetgeen relatief veel was, gezien b.v. het éne arbeiderslid uit het Voorlopig Bewind van 1848. Ook waren onder de aanhang bepaalde categorieën arbeiders, als metaalbewerkers, bouwvakarbeiders en dagloners, vrij sterk vertegenwoordigd. In de Gardes en de bestuurlijke lichamen domineerden echter de oudere ambachten. En in de nieuwe bedrijven waren volgens Rougerie de arbeiders toch ouderwets van instelling. Zij vormden een overgangscategorie, een „classe ouvrière de type intermédiaire", waarin de traditie troef was: in aard, arbeid en ook in opstandigheid. In geen enkel opzicht dus een „modern industrieel proletariaat".

Men heeft hier te maken met een typisch gemengde grote stadsbevolking, deels „peuple" van de oude stempel, deels recent uit de provincie afkomstig. Door de koortsachtige en ongezonde ontwikkeling van de stad onder Napoleon III en zijn prefect Haussmann, waren velen uit de oude, opgebroken binnenstad naar de buitenwijken verdrongen. Vandaar keerden zij op die 18de maart, met een soort natuurgeweld naar het centrum als naar hun geboortegrond, terug. Ook dat is een nieuwe visie op de 18de maart, steunend op Rougerie.

Het is dan ook beter, niet teveel van de Commune te spreken als communistisch of socialistisch experiment, als voorbeeld van een „proletarische revolutie". Er was trouwens weinig tijd en weinig ruimte voor experimenten. Terecht waarschuwt Rougerie voor allerlei pogingen, in de Commune een anticipatie op de toekomst te zien: dat leidt al te vaak tot allerlei anachronismen „Het is in de verwarring, besluiteloosheid, soms het misverstand aangaande de reële situaties, waarin men duiken moet om te begrijpen, wat de Commune geweest is".

De sociale en „socialistische" maatregelen beperkten zich voornamelijk tot een verbod van nachtarbeid in de bakkerijen, door de bakkers gesaboteerd, maar toch doorgezet; het instellen van gemeentelijke i.p.v. particuliere plaatsingsbureaus; en een befaamd decreet van 16 april, in de steek gelaten bedrijven te socialiseren en door arbeiderscoöperaties te laten leiden: een deels Proudhonistische idee, deels, naar Rougerie meent, meer een op Louis Blanc teruggaande gedachte, met zijn productie-coöperaties uit 1848. Er kwam niet veel van en het functioneerde ook niet te best. De leiding van een coöperatieve wapenfabricage in het Louvre klaagde over de vergaderziekte

[1] Cf. Jacques Rougerie, Proces des Communards, Parijs 1964; Idem, Paris Libre 1871, Parijs 1971.

en de geringe ijver; een arbeider schreef: het Communisme is een „blague". Desniettemin is er over deze nieuwe „socialistische orde" heel wat gefabuleerd. Voor de bevolking waren ingrijpender de moratoria voor de huren en voor de schuldaflossingen, vooral voor de kleine zakenlui van belang; en de teruggave der pandhuis-beleningen, maar niet boven twintig franc!
Over de angstvalligheid, waarmee de Banque de France door de Communards werd ontzien, de boekhouder Jourde, lid van de Internationale voorop, een brave bankbediende, wiens grootste trots was, dat hij een devaluatie van de franc had weten te voorkomen, behoeven we hier niet uit te wijden; het is een van de grote grieven uit de latere revolutionaire kring tegen de Commune. Opvallend was in elk geval de puriteinse zuinigheid van deze kleinburgerlijke revolutionairen, later wel, veelal als socialistische deugd aangerekend. Maar het was natuurlijk wel vreemd, dat terwijl de Commune met moeite nog geen 20 millioen van de Bank loskreeg, merendeels nog op grond van eigen tegoeden van de stad Parijs, via de achterdeur veel grotere bedragen, een kleine 260 millioen, naar Versailles gingen.
De meest radicale ideeën leefden wellicht in de kring der vrouwen, die o.l.v. Louise Michel, Elis. Dmitrieff e.a. een eigen organisatie bezaten, maar overigens niet zo heel veel invloed hadden. Hun ideeën lagen o.a. op het gebied van de vrouwenemancipatie, maar daarvoor vonden zij bij de traditioneel of Proudhonistisch denkende mannen weinig begrip. Het meest werd mede door hen en op initiatief van doorzetters als Edouard Vaillant, op het gebied van het onderwijs gerealiseerd, dat werd gelaiciseerd en kosteloos gemaakt en waarbij ook beroepsonderricht, zowel voor meisjes als voor jongens, werd ingevoerd. Het ook hierbij aan de dag tredend anti-clericalisme leidde elders wel tot excessen, vooral in de door de Clubs in beslag genomen kerken. Hier kon de revolutionaire rhetoriek zich uitleven tot orgieën, waarin haatdragendheid en botte ijverzucht jegens de Communeleiders wedijverden met een aan alle sociale lagen inherent ijdelheidsbetoon. Geen hogere aspiratie vaak, dan in de eigen wijk te paard, met alle tekenen versierd, de Nationale Garde de parade af te nemen. En ontelbaar zijn ook de foto's van feestelijk bemande barricades.
Het is moeilijk tot een billijk oordeel over de prestaties van de Commune te komen. Men moet de abnormale situatie en de kort toegemeten tijd zwaar laten wegen. Ook de sabotage van de tegenpartij. Het is op zichzelf bewonderenswaardig, dat men deze millioenenstad, door leidende en vele uitvoerende instanties in de steek gelaten, niet alleen gaande wist te houden, maar op sommige punten, zoals in de levensmiddelenverzorging, vooral ten bate van de armere bevolkingsdelen, beter voor het nodige wist te zorgen dan b.v. in de tijd van het beleg. Ook getuigden tal van persoonlijke initiatieven van de vindingrijkdom en alertheid van deze grote stadsbevolking. Op artistiek gebied waren de prestaties evenwel bepaald niet treffend: men zocht het nogal eens in openbare festiviteiten en spektakelstukken, zoals het neerhalen van de Vendôme-zuil, onder auspiciën van Courbet, die in de Com-

mune een rol speelde, die niet altijd even duidelijk is. Curieus en misschien veelzeggend is het feit, dat de studenten, ondanks hun bewezen voorkeur voor het republikanisme, zich weinig roerden. Wat het geheel betreft is de overheersende indruk van de Commune als eerste proeve van een zgn. „proletarisch bestuur" er een van dilettantisme, praatzucht en chaos. Een duidelijke centrale leiding en beleidslijn ontbraken, daarentegen was er een eindeloos geruzie tussen elkaar overtroevende instanties en sectarische groepen. Daartoe droeg, naast de romantiserende en anarchistische mentaliteit een primitief lokaal-particularisme nog het zijne bij. Op het kritieke moment, toen de Versaillanen Parijs binnendrongen, profiterend van een ontstellende zorgeloosheid (er was die zondagmiddag een groot concert in de Tuillerieën) trok ieder zich zoveel mogelijk terug op zijn eigen wijk en ontbrak bij de verdediging binnen de stad vrijwel iedere coördinatie.

* * *

Deze „verlate sansculotten", zoals Rougerie hen karakteriseert, hebben, bij al hun verering voor 1793—'4, de Terreur slechts incidenteel toegepast, al gingen er wel andere stemmen op. Een figuur als Rigault voelde zich een tweede Fouquier Tinville, bijgestaan door Théophile Ferré, de „grand amour méconnu" van Louise Michel. Maar zij kregen maar in beperkte mate hun kans. In de Clubs waren er wel, vooral onder de spreeksters, die de guillotines aan het werk wilden zetten, al had men er dan ook één demonstratief verbrand. De opsluiting en bedreiging der gijzelaars waren meer een reactie op de bestiale executies door de Versaillanen, dan een uiting van moordlust. Van de moord op de aartsbisschop D'Arboy valt trouwens een deel van de schuld terug op Thiers, die hautain elke poging tot uitwisseling met de door Versailles gevangen Blanqui van de hand wees.
We zijn dan echter al in de „bloedige week", toen alle menselijkheid uit Parijs scheen uitgebannen, al hebben mensen als Varlin het uiterste gedaan om de moord op de gijzelaaars te voorkomen, hetgeen hem overigens niet een eigen executie heeft bespaard. Van het in totaal op een 500-tal geschatte slachtoffers van de Commune, spionnen en vijandelijke agenten inbegrepen, waren een 80 à 100 gijzelaars in de laatste dagen omgebracht door deels misdadige elementen. Een onuitwisbare smet, die op de Commune drukt. Maar oneindig barbaarser zijn de slachtingen door de Versaillanen, onder aanvuring van Thiers, onder de Parijse bevolking aangericht. Men moet naar onze „beschaafde" 20ste eeuw om de weerga te zoeken voor deze, veelal in koelen bloede begane massa-moord. Een der beruchtste beulen was generaal Gallifet, maar die had dan ook ervaring opgedaan tegen de guerilleros in Mexico. (Hij zou later, in de tijd van de affaire-Dreyfus, nog in één kabinet zitten met de socialist Millerand; begrijpelijk dat dit Vaillant, toen ook in de Kamer, te gortig was!) Alleen in Parijs zelf waren er in die bloedige week 20 à 25.000 slachtoffers, waaronder ook kinderen, die werden „geëxecuteerd"

Geen wonder, dat de typische volkswijken zich tot het laatst verdedigden: pardon was er niet bij. Ruim 36.000, w.o. 1000 vrouwen en 600 kinderen, werden onder beestachtige omstandigheden in gevangenschap weggevoerd en vooreerst in Versailles opgeborgen, waar het „publiek" de arrestanten op alle mogelijke wijze beledigde en kwelde. De militaire rechtbanken werkten tot 1878 toe punctueel maar niet onvooringenomen door in eindeloze processen, waarin 13.450 mannen en vrouwen tot gevangenisstraffen, 7500 tot deportatie en 93 ter dood werden veroordeeld; van de laatste zouden slechts 23 vonnissen zijn voltrokken. Rougerie geeft een beklemmend beeld van de aanklachten en verhoren. Ondanks zijn sympathieën is zijn oordeel over de beklaagden, zowel over hun morele als hun intellectuele peil, niet gunstig, al waren er stellig helden onder. Velen waren bovendien reeds eerder gesneuveld of gevlucht. Merkwaardig was het betrekkelijk hoge percentage, 20 procent, van de veroordeelden, die geen blanco strafregister hadden. Rougerie wijst op de kennelijk nog lang voortbestaande relatie tussen de arbeidende klassen en de „classes dangereuses" in een ongezonde wereldstad als Parijs. Maar hij wijst tevens op het stempel van klasse-justitie, dat op die strafregisters werd gedrukt.
De Commune is toen en later veel verguisd en belasterd. De revolutionaire vrouwen werden als prostituées aan de schandpaal genageld, terwijl de Commune de prostitutie juist scherp had onderdrukt. Ook de legende van de „pétroleuses", een der merkwaardigste historische ficties, heeft lang nagewerkt. Maar door alle laster en leugen heen merkt men bij de Communards — eigenlijk een scheldwoord, Rougerie spreekt dan ook liever van Communeux — een trek van menselijkheid. Of, zoals Auguste Renoir, die nauwelijks aan een executie door de Communards ontsnapte, het uitdrukte: „Het waren dwazen, maar zij droegen die kleine vlam in zich, die nooit uitdooft." Veel scherper moet het oordeel zijn over hun wrede onderdrukkers, wier optreden voor Engelse toeschouwers toen van een stuitende brutaliteit was. Volgens de Londense „Times" was het deze barbaarse reactie, die vrouwen noch kinderen spaarde, waardoor Frankrijks naam in heel de beschaafde wereld te schande werd gemaakt. De Engelse historicus Dennis Brogan wees in zijn „French Nation" nog op een ander aspect van deze tragedie: „De Commune was een dwaasheid; sommigen van haar leiders waren criminelen. Maar de grootste misdaad van de bewerkers ervan, waarvan Thiers er één was, was dat zij de vervreemding van de Parijse arbeiders van de officiële organisatie van de Franse staat definitief maakte, een vervreemding, die in de Juni-dagen van 1848 was begonnen. De „bloedige week" van mei 1871 was een wond, die al leek zij bij tijden gesloten, in werkelijkheid nimmer is geheeld".

* * *

Verdieping van de kloof tussen de klassen in de Franse samenleving, toch reeds van een pathologische gespletenheid, was inderdaad een der funeste

werkingen van de Commune en haar bestiale onderdrukking. Ook is de ontwikkeling der arbeidersbeweging er in Frankrijk door vertraagd, zoals Rougerie met enige schroom erkent. Zij kwam pas na de amnestie van 1880 op gang en bleef vatbaar voor allerlei onvruchtbaar extremisme en sectarisme, zowel in de vorm van doctrinair Marxisme als in syndicalisme, anarchisme en andere vormen van libertair socialisme. De strijd tussen „autoritairen" en „libertairen", die in de Commune had gewoed, zette zich voort tot op heden. Men kan hem terugvinden in de herdenkingsartikelen. Ook in ons land behoeft men maar de herdenkingen in de Groene en in De Gids, ditmaal vnl. in anarcho-syndicalistische handen, er op na te lezen. In Frankrijk werd de revolutie-rhetoriek, dat opium der Franse intellectuelen, er nog door versterkt: de cultus van de Grote Revolutie kreeg nu de legende van de Commune naast zich. De arbeidersbeweging kreeg haar eigen „poésie": niet voor niets zou de „Internationale" van Pottier in de nadagen van de Commune, volgens sommigen zelfs tijdens de „bloedige week" zijn ontstaan. Maar Rougerie spreekt ook van een „traumatisme", dat lange tijd de normale ontwikkeling van de Franse arbeidersbeweging blokkeerde, voor wie praktische hervormingsarbeid vaak gelijk stond met verraad aan de Commune.

Haar invloed bleef trouwens allerminst tot Frankrijk beperkt. De socialistische ideeën-ontwikkeling heeft altijd sterk onder invloed gestaan van de Franse geschiedenis. Karl Marx met name heeft zijn politieke concepties grotendeels gevormd in reactie op, al of niet juist begrepen, revolutionaire gebeurtenissen in Frankrijk, in zijn publicaties aan „1848", de staatsgreep van Napoleon III in 1851 en de „Burgeroorlog in Frankrijk", d.w.z. aan de Commune gewijd.

In die „Burgeroorlog" en de daarin opgenomen, door Marx opgestelde Adressen van de Generale Raad van de Internationale en de inleiding door Friedrich Engels geschreven, vindt men de hele Marxistische leer van de opheffing van de burgerlijke staat en de proletarische dictatuur terug. De Commune wordt daarin genoemd de „eindelijk ontdekte politieke vorm, waarin de economische bevrijding van de arbeidersklasse zich kan voltrekken". Zij was „in wezen een regering van de arbeidende klasse". „Wilt U weten," schreef Engels in 1891, „hoe de proletarische dictatuur eruit ziet, kijk dan naar de Parijse Commune". „Zij was, schreef Marx in 1871, een nieuw uitgangspunt van wereldhistorische betekenis". Er is, zoals hierboven is gepoogd, wel een en ander op deze voorstelling af te dingen. Maar gewerkt heeft zij ongetwijfeld!

Helemaal zonder ambivalentie is de relatie van Marx en Engels jegens de Commune nu ook weer niet. In een merkwaardige brief van Marx aan onze Domela Nieuwenhuis uit 1883 werd de Commune min of meer gebagatelliseerd in die zin, dat volgens Marx men met een beetje „common sense" en met gebruikmaking van de beschikking over de Banque de France, de bourgeoisie wel tot rede en tot een compromis zou hebben kunnen brengen. In het algemeen waarschuwden Marx en Engels tegen een heiligverklaring van de

Commune, in het bijzonder tegenover de Blanquisten e.a. émigrés. Zoals bekend is de Eerste Internationale zelf mede aan de twisten over de Commune ten gronde gegaan.
Het schadelijkst zijn wellicht de dogmatische opvattingen omtrent staat en revolutie geweest, die Marx en Engels al of niet terecht aan de Communeervaring hebben ontleend. Daarmee werd o.a. ook de Duitse sociaal-democratie besmet, waarop de Marxistische aartsvaders nu resoluut hun aandacht richtten; in dit opzicht rouwden zij bepaald niet over de débacle, die de Commune volgens hen voor de Proudhonisten en Blanquisten betekend had. Het is de vraag, of Marx en Engels eigenlijk ooit met de vraag van de politieke orde en strategie, zowel vóór als na de revolutie, zijn klaargekomen. In dat opzicht zijn er heel wat wisselingen in hun uitingen op te merken, zoals trouwens ook t.a.v. zulke formaties als de nieuwe Duitse rijkseenheid, die zij als het erop aankwam toch wel positief beoordeelden en zelfs boven de klassen-verschillen stelden. Dit alles in het licht van het grote dialektische ontwikkelingsproces, dat zich, alle stoornissen ten spijt, met de kracht van een natuurwet in de wereld moest voltrekken en waarin de klassebewuste arbeidersbeweging de grote executeur zou zijn. Het is de Duitse arbeidersbeweging geweest, die het zwaarst getild heeft aan deze gesaeculariseerde heilsgeschiedenis, daarbij lang begeleid door de vermaningen der profeten en hun discipelen, waarbij in de aanvang, zoals bij de opstelling van het program van Gotha, de Commune nogal eens als voorbeeld moest opdraven. Niet zonder strubbelingen overigens en met een voor de Duitse politieke ontwikkeling ongunstige werking.
Veel sterker nog is de invloed geweest van de Commune-ideologie op Lenin en de bolsjewistische revolutie. Lenin's „Staat en Revolutie", min of meer een blauwdruk voor de vestiging van de proletarische dictatuur in Rusland, wemelt van Marx-citaten over de Commune, hoewel Lenin op de keper beschouwd misschien nog meer geïnspireerd werd door de tactiek van Blanqui en de Jakobijnen en de leer van de revolutionaire voorhoede. Hoezeer Lenin c.s. leefden in de Commune-traditie blijkt o.a. uit het verhaal dat hij in de sneeuw danste, toen zijn Sowjetbewind 24 uur langer had geduurd dan de Commune. Spoedig bleek de Commune-idee zich echter ook tegen de bolsjewistische praktijk te kunnen keren, zoals in de matrozenopstand in Kronstadt, nog wel op 18 maart 1921, precies vijftig jaar na de opstand op Montmartre. Of „Kronstadt" zuiverder in de Commune-traditie stond dan de bolsjewistische onderdrukkers, die het in elk geval nodig vonden de „Kronstadt"-affaire te diffameren als een reactionair complot, heeft tot een internationale polemiek geleid, die nog allerminst is afgesloten. „Hoe staat U tegenover Kronstadt?" is in links-radicale kringen nog altijd een politieke gewetensvraag. In de Sowjet-Unie overwoog sindsdien de kritiek op de Commune en werd steevast het ontbreken van een leidende politieke partij en een revolutionaire doctrine tot haar fatale tekortkomingen verklaard. Overigens kan men in de Russische Commune-historiografie, zoals trouwens in alle Russische geschiedschrijving,

soms bij één en dezelfde auteur, alle zwenkingen en kronkelingen van de Russische partijlijn terugvinden.

Blijft tenslotte de vraag, waarom deze korte episode in de Franse historie, ruim tien weken slechts, tot op heden de gemoederen bezig houdt, al is die interesse, zoals dit jaar opnieuw gebleken is, niet onverdeeld. Allereerst speelt hier de heftigheid en felheid van het gebeuren een rol, een bewogenheid, die bij voor- en tegenstanders zich tot ver over de grenzen in tijd en plaats deed gevoelen: in Rome schijnt men b.v. nog heden bezig te zijn met de canonisering van sommige geestelijken onder de slachtoffers der Commune. In die dramatische weken werden hoogte- en dieptepunten bereikt in idealisme en fanatisme, in menselijkheid en onmenselijkheid, die altijd tot de verbeelding spreken Voor de gevestigde machten was de Commune lang evenzeer een traumatische obsessie als voor de radicale oppositie. De Franse literatuur was wel in staat, aan dit alles een vorm te geven, die er een internationale uitstraling van verzekerde. Het is trouwens opmerkelijk, hoeveel talenten op allerlei gebied, in en buiten Frankrijk, vaak ook als émigrés, of als toevallig aanwezigen, zoals onze Matthijs Maris, een relatie in enigerlei zin met de Commune blijken te hebben gehad. Daarom behoeft men natuurlijk niet zover te gaan als de poging tot inkapseling van dichters als Rimbaud in de Commune-mythologie.

Het spreekt vanzelf dat alles wat zich socialist noemt, van welke schakering ook, een speciale band met de Commune moeilijk verloochenen kan, hoezeer het socialisme van toen hem ook verouderd moge voorkomen. Rougerie spreekt van de Commune als „laatste revolutie van de 19de eeuw; uiterste en eindpunt van de grote Franse revolutie van die eeuw. Schemering en geen dageraad: crépuscule et non pas aurore". Hij komt daarop in z'n jongste werk aarzelend terug en meent dan op grond van een contemporain getuigenis toch te kunnen spreken van een dageraad, „l'aube", zoals de titel van een dagbladartikel uit april 1871. Maar misschien is Rougerie hier toch te zeer bevangen in de monopolistische aanspraken, die het latere „wetenschappelijke", d.w.z. vnl. het Marxistisch gefundeerde socialisme voor zich doet gelden.

Voor wie de betrekkelijkheid en het tekort van dit „moderne" socialisme heeft leren beseffen, spreekt uit de Commune, zowel uit de gearticuleerd-socialistische uitspraken als uit de hele opstandigheid tegen een hardvochtig lot, die hoop op een andere, betere wereld, die de grote drijfveer voor alle socialisme is. Rougerie heeft gelijk als hij zegt, dat men in de Commune „alles en alles tegelijk" wilde, als in de Apocalypse; en de Apocalypse heeft volgens hem geen toekomst. Maar in een integraal socialisme, zoals het in Frankrijk o.a. door Jean Jaurès gestalte kreeg en waaruit de achtergrond van de „revolutie", van 1789 tot en met 1871, niet weg te denken valt, is die hoop een wezenlijk, authentiek element. Dat is de „kleine vlam, die nimmer uitdooft", waarvan Auguste Renoir getuigde, dat die „dwazen van de Commune" haar in zich droegen.

B. W. Schaper

Louise Michel, schets voor een „profile"

Wie in de meimaand van 1971, precies honderd jaar na het bloedige slot van de „twee en zeventig dagen", in Parijs op zoek gaat naar sporen van háár, die in de geschiedenis voortleeft als *la vierge rouge*, de bezielende stem van de Commune, komt eerst op heel wat zijpaden terecht. Al liggen de meeste boekhandels vol met vroegere en recente uitgaven over de Commune en de Communards, al publiceren de grote dagbladen, van Le Monde tot l'Humanité, vrijwel dagelijks herdenkingsartikelen, al zijn er enkele optochten en andere manifestaties in verband met de centenaire van de „Kersentijd", de Bloedige Week (21—28 mei 1871), toen zeker twintigduizend mannen, vrouwen en kinderen bij straatgevechten omkwamen, of door de regeringstroepen, „die van Versailles", werden gefusilleerd . . . de nadruk ligt vooral op het collectieve gebeuren. Het lijkt aanvankelijk vrijwel onmogelijk het beeld van de individuele vrouw die Louise Michel geweest is, los te pellen uit het imago, de mythe. Bovendien wordt een en ander nog vertroebeld door een onmiskenbaar streven 1871 te actualiseren, aan dat verleden de kleur te geven van de meimaand 1968, die de Parijzenaars nog vers in het geheugen ligt.

Voor de meeste huidige bewoners van de Lichtstad is Louise Michel vermoedelijk niet meer dan een naam uit het geschiedenisboekje, of zelfs alleen die van een metro-station, het op twee na laatste van de lijn Galieni-Pont Levallois. Ongetwijfeld leven er nog wel enkelen, die zich haar begrafenis op 22 januari 1905 kunnen herinneren, toen het uit Marseille overgebrachte stoffelijke overschot, begeleid door een onderweg steeds aangroeiende stoet van naar schatting honderdduizend mensen, waaronder delegaties van alle socialistische, revolutionaire, anarchistische, anti-militaristische, syndicalistische groeperingen, dwars door Parijs naar de laatste rustplaats bij Levallois-Perret werd vervoerd. De jongeren van nu, die (ondanks de overal aangeplakte strenge verbodsbepalingen tegen grafitti in de metrotunnels) toch kans zien in haastige hanepoten dwars over affiches voor bier of bakolie te schrijven: „Vive la lutte des classes, la Commune n'est pas morte!" stellen zich waarschijnlijk bij die naam, Louise Michel, helemaal niets voor, al komen zij haar in de geest nabij, en het is zeer de vraag of partijcommunisten, zoals een Duclos en een Soria (die van 15 t/m 17 mei j.l. in een souterrain van de voormalige Hallen in een „panel" ter gelegenheid van een aan het marxistische boek gewijde expositie te zien en te horen waren,

en toen ook vragen te beantwoorden kregen als: „In hoeverre heeft de Commune invloed gehad op de onderwijsvernieuwing?" en „Wat was het verband tussen Kerk en Commune?"), de — aanvankelijk katholieke — onderwijzeres Louise Michel anders kwalificeren dan als een nu hoogstens voor propagandistische doeleinden nog wel bruikbare, maar overigens gedateerde figuur uit een even heroïsche als voorgoed voorbije periode.
In dat milieu wordt over het algemeen gewag gemaakt van het „overdreven edelmoedige" optreden van de Communards, die hun tegenstanders ontzagen en zelfs nalieten het goud van de Banque de France te confiskeren, méér in de ridderlijke romantische traditie à la Byron, dan volgens de principes van een werkelijke revolutie, zoals die door Marx bedoeld, en in het Rusland van Lenin in de praktijk is gebracht. In dit verband was het belangwekkend in een cinéma d'art in de Marais (de oude volkswijk bij het Hôtel de Ville) een Russische film uit 1929 over de Commune te zien, „Het nieuwe Babylon", van Kosintsev en Trauberg: een volgens klassieke cinematografische opvattingen als een gedicht, zowel visueel als qua visie in zwart-wit gecomponeerde, stomme rolprent, met fraaie beelden en close-ups (vooral het masker van de actrice Kuzmina als de heldin, een winkelmeisje-communarde) en een dramatische, zij het eenzijdige, stilering van het gegeven: alle niet-communards zijn vette, cynische bourgeois-profiteurs en domme, met hun parasols draaiende dames, alle communards zijn heldhaftige, maar — o.a. door het verraad van het leger — ten ondergang gedoemde, simpele zielen.
Het is niet zo eenvoudig om zich uit alle voorhanden zijnde bronnen en uit de talloze latere publikaties een helder beeld te vormen van de werkelijkheid achter de „Passie van Parijs". Op zijn minst valt er te constateren, dat er zeker niet — zoals Louise Michel in haar gedenkschriften suggereert — sprake is geweest van één gemeenschappelijk fel élan van strijd voor een betere wereld, „le sublime avenir qui s'ouvrira pour nos enfants" om het van 10 mei 1871 daterende manifest van de délégué civil à la guerre, Delescluze aan te halen, maar dat zich binnen de Commune verschillende tendenzen ontwikkelden, die met elkaar in botsing kwamen, *moesten* komen. Vast staat alleen, dat er in de Semaine Sanglante ontstellend veel mensen het leven verloren hebben.
Sprekender dan de vaak eenzijdige getuigenissen van tijdgenoten, of de onderkoelde objectieve beschouwingen van latere geschiedschrijvers, vond ik de in de voorstad Saint-Dénis aan de Commune gewijde tentoonstelling. Merkwaardigerwijs ademen die gravures, documenten, karikaturen en fotografieën (al kan men op die laatsten de straatkeien van de barricaden tellen, en al getuigen de spotprenten en hun onderschriften van felle kritiek), een sfeer die een allesbehalve „roerige" indruk maakt volgens hedendaagse opvattingen. Zelfs de omverwerping van de Colonne Vendôme in het hart van het rijke bourgeois-Parijs van het tweede Keizerrijk ziet er uit als een haast gemoedelijk gebeuren, als gold het een volksvermaak. Op een plaat ziet men de brokstukken van de zuil omringd door wat theatraal-triomfantelijk pose-

rende Communards, en als „nieuwsgierigen" aangeduide voorbijgangers.
Het museum van Saint-Dénis ligt op een steenworp afstand van de Abdij, een van de oudste, meest sakrale plekken van het traditionele Frankrijk, waar sinds Lodewijk de Heilige vrijwel alle koningen en koninginnen van het land begraven zijn. Terwijl dáár bezoekers-van-buiten in devote aandacht langs de tomben met „gisants" schuifelen, staat men aan de overkant van de straat vis-à-vis onbekommerde majesteitsschennis in de vorm van karikaturen van Napoleon III „Badinguet, avec sa femme, Mlle de la Chausette, et son fils Niguedouille, se promenant en Prusse".
Bij al die uitgestalde tijdsdocumenten en relieken (zoals b.v. de vuile, verkleurde rode vlag, die van 13 april 1871 tot aan de Bloedige Week gewaaid heeft op een kerk aan de Boulevard Sebastopol) bevinden zich ook twee schilderijen, die Louise Michel voorstellen: werken van Jules Girardet, respectievelijk „Louise Michel parlant aux communards" (op de achtergrond ziet men door een gat in een muur de vuurmond van een der befaamde kanonnen van Belleville), en „Arrestation de Louise Michel, conduite à Versailles" (tegen een onheilszwangere lucht vol vlammen en rook). Op beide doeken is Louise Michel een grote, magere vrouw, met loshangend haar rondom een markante „kop". Felle, donkere ogen, in houding en gebaar het wat theatrale isolement van de zelfbewuste historische persoonlijkheid. Zij draagt een soldatenjas over haar rokken. Ongetwijfeld is zij zó, in uniform, bovendien met de rode sjerp om, die zij naar haar eigen zeggen in de dagen van de Commune nooit afdeed, door haar buurtgenoten gesignaleerd bij de nationaal-gardisten op de barricades (zij heeft herhaaldelijk op wacht gestaan, gold als een scherpschutter) en naast de marketenster van het 61-ste regiment als helpster der gewonden. De Louise Michel van Girardet is een virago, tragisch-mooi als een Pasionaria. Legt men daarnaast de paar fotografische portretten die er van haar bestaan, dan schrompelt dat heroïsche, maar wel wat onmenselijke beeld (zoals de Vrijheid-op-de-barricaden van Delacroix onmenselijk is) ineen. Louise Michel was volstrekt niet „mooi" om te zien. Het meest bekende portret, uit 1871 (bij haar arrestatie gemaakt) toont een leeftijdloze vrouw met sprekende ogen, een lelijke, veel te grote mond, onverzorgd lang haar; zij zit met de armen over elkaar geslagen en kijkt kalm, recht in de lens: dat ongebrokene, die voelbare reserve van energie, zijn het eigenlijk indrukwekkende van haar verschijning. Een andere, latere fotografie vraagt vooral aandacht voor het hoge voorhoofd en de forse neus; haar blik is daar afgewend, peinzend, in de schaduw van diepe oogkassen. Op beide portretten treft de uiterst sobere, haast sjofele kleding. Louise Michel was volstrekt onverschillig waar het haar uiterlijk betrof, zoals zij ook niet hechtte aan persoonlijk bezit (zij gaf, tot haar dood toe, zowel in vrijheid als in gevangenschap, alles weg wat zij had of kreeg, geld, eten, schoenen, dekens). Zij droeg altijd zwarte kleren (permanente rouw voor gevallen en terechtgestelde kameraden). Als zij de kans kreeg, trok zij mannenkleding aan. Stellig heeft zij nooit een japon bezeten als het ge-

brocheerde zijden toilet, dat in het Costuummuseum van de Gemeente Parijs staat uitgestald, en dat in 1868 werd gedragen door de bruid van een in 1871 gefusilleerd bestuurslid van de Commune.
Victor Stock, de uitgever van Louise Michels mémoires aan de Commune, beschrijft haar als volgt: „De Louise Michel die ik gekend heb, had een mannelijk gezicht, met enigszins grove trekken, een open blik die louter goedheid uitdrukte, een buitengewoon zachte en welluidende stem; een zeer hoog voorhoofd, sterk grijzend haar, dat zonder poging tot „kapsel" in strengen rondom haar hoofd viel. Zij was van top tot teen in het zwart, droeg een vormeloze hoed, zag er uit alsof zij haar kleren lukraak had aangetrokken, de rok zomaar ergens vastgemaakt, opzij of achterstevoren, het doet er niet toe hoe. Ondanks die slordigheid was zij sympathiek, men kreeg onmiskenbaar de indruk, dat die vrouw, die „goede Louise", *„iemand wàs"*, en wel „une noble créature, une inspirée assurément" zoals in 1889 een correspondent van l'Egalité schreef, nadat hij haar had horen spreken. Louise Michels officiële signalement, daterend van haar eerste arrestatie en gevangenschap in de gevangenis van Auberive als „la bagnarde no 2181", luidt: „Lengte 1 m. 64, haren en wenkbrauwen bruin, hoog voorhoofd, grote neus, mond middelmatig breed, ronde kin, ovaal gezicht, gelaatskleur gewoon."
In 1888 tekent een journalist in „Le Gaulois" haar als volgt: „Lelijk? Beslist niet. Iemand is niet lelijk met zo'n heldere blik, zo'n prettige lach, met een dergelijke ironische tedere gelaatsuitdrukking, zo'n ondeugende, scherpzinnige tinteling in de ogen . . ." Elie Reclus wijdt in zijn „Journal de la Commune" enkele regels aan Louise Michel: „Zij is een eenvoudige zachtmoedige persoonlijkheid, met een bescheidenheid, een nederigheid en een zelfverloochening, die heel wat aanhangers van de „Imitatio Christi" haar kunnen benijden! Onder dat uiterlijk van een lam gaat een ijzeren wilskracht schuil, zij is een leeuwin in schaapsvacht! Vroeger leefde zij sober en teruggetrokken, ging zij op in haar studie, zij was somber en melancholiek, maar de vermoeienissen schijnen haar juist kracht te geven, en sinds zij de kost van de soldaten van de Nationale Garde deelt, een handvol bonen, en een plak rund- of paardevlees, die zij aan een vork geprikt roostert boven een vuurtje in de open lucht, sinds zij honderdmaal per dag de kans loopt gedood te worden, gaat zij er knapper uitzien en is zij van een meeslepende opgewektheid. Maar zij blijft volstrekt integer, schijnt van nature niet in staat te begrijpen wat „slecht" is, hoewel zij daar dagelijks aan alle kanten mee wordt geconfronteerd. Zij heeft een reine ziel, zoals Jeanne d'Arc, of Garibaldi, een heldhaftige natuur, één en al rechtschapenheid en eenvoud, kracht en goedheid. Wij hadden haar al een paar maanden van nabij meegemaakt, wij stonden niet onwelwillend tegenover haar. Wij wisten niet, hoe weinig zij zichzelf kende! Nu pas toont zij zich in haar ware gedaante, een grote vrouw, in grootse omstandigheden!"
Dat is Louise Michel, zoals zij zich vanaf de dagen der Commune tot aan haar dood in 1905 zou manifesteren: trouwe partisane van de Internationale,

een electriserende, aanvurende aanwezigheid op bijeenkomsten en manifestaties, een ware „meneuse", zoals haar vijanden van haar zeiden; een onvermoeibare spreekster, en „harde" activiste (zij beschouwde wapengeweld en sabotage als een onvermijdelijke fase van de revolutie), heroïek opofferingsgezind, een kameraad door dik en dun in strijd en ballingschap. De gedenkschriften waaraan zij in de tachtiger jaren tijdens een lange periode van gevangenschap in de vesting van Clermont begon, hebben in niet geringe mate bijgedragen tot dit beeld van Louise Michel als een van jongsaf *bewust* geëngageerd, tot strijd en martelaarschap geroepen mens. Maar het is, geloof ik, veeleer zó geweest, dat zij zich op den duur met dit ideale alter ego heeft moeten vereenzelvigen, om niet kapot te gaan. Louise Michel is inderdaad in de loop der jaren *la vierge rouge* gewòrden, zij heeft in die gedaante een houvast gezocht en gevonden. Zo kon zij dan ook de functie vervullen van een boegbeeld van de revolutie in dat laatste kwart van de negentiende eeuw, een tijdperk, waarin zij qua instelling eigenlijk niet thuis lijkt te horen. Geboren in 1830 (zij heeft tijdens de Commune haar geboortedatum veranderd in 1836), was Louise een volbloed kind van de Romantiek, doordrenkt van Rousseau's idealen, altijd gefascineerd door het fantastische, geheimzinnige en gruwelijke. Zij schreef haar leven lang gedichten in de trant van Victor Hugo, die zij als haar *Maitre* heeft vereerd. De natuur was voor haar een bron van verrukking: de zee, landschappen, planten en dieren, niet alleen de flora en fauna van Nieuw-Caledonië, waar zij van 1872 tot 1880 wegens haar activiteiten tijdens de Commune in een strafkolonie verbleef, maar ook de landelijke paden van Montmartre en Belleville, de rozen en populieren van haar geboorteplaats Vroncourt in de Haute-Marne, en de honden, katten en vogels die zij, zodra de omstandigheden het maar even toelieten, altijd om zich heen had. Uit alles wat Louise Michel heeft gedaan en geschreven, blijkt telkens weer dat haar liefde en aandacht de levende werkelijkheden golden, méér dan welke idee of theorie ook maar. Misschien kan men zeggen, dat zij de belichaming is geweest van een „phenotype" dat kenmerkend was voor de eerste helft van de negentiende eeuw: de buitenstaander in vrouwelijke verschijningsvorm, die we als een gouvernante of avonturierster, of vondelinge of verstoten kind van „hoge komaf", in de litteratuur van die tijd herhaaldelijk tegenkomen. Louise was een bâtarde, kind van een zoon van de kasteelheer van Vroncourt en van een dienstmeisje, Marianne Michel. Monsieur Demahis en zijn vrouw, sinds de Revolutie van 1789 resoluut citoyens (daarom noemden zij zich ook niet langer De Mahis), bovendien overtuigde aanhangers van de ideeën der Verlichting en vooral van Voltaire, voedden het meisje op als hun wettige kleindochter. Tot haar twintigste jaar werd Louise dan ook meestal als mademoiselle Demahis aangesproken. Die jeugd op het nogal boerse, barse, vervallen château van Vroncourt, waar Louise eigen schuilhoeken had, in de noordelijke toren bijvoorbeeld, een veilige plek om te fantaseren en verzen te maken, in een familiekring waar veel gelezen, gemusiceerd en gediscussieerd werd, in een

landstreek vol legenden van „Dames Blanches" en weerwolven, heeft een onuitwisbaar stempel gedrukt op karakter en levenshouding van de vrouw, die zichzelf eens ironisch een „Don Quichotte in rokken" noemde.
Inderdaad zijn het chevalereske en het fantastische, het Keltisch-Gallische, bepalende elementen wanneer men iets van Louise Michel wil begrijpen. Zij had van vaderszijde het bloed in zich van vele generaties van landedelen, weinig spectaculaire, maar wel onafhankelijke en vaak eigenzinnige „hobereaux". Haar moeder kwam uit een boerenfamilie met een hang naar avontuur, ontwikkeling en mystiek, en met Bretonse voorvaderen (haar leven lang zou Louise een zwak hebben voor de Bretons, zelfs wanneer die zich, zoals ten tijde van de Commune, conservatief opstelden, als echte chouans: zij begreep het archaïsche, maar oprechte in hun houding). Zij had een uitgesproken neiging tot dwepen, tot fanatisme. Fanatiek-zijn was in haar ogen een loffelijke eigenschap. Dit blijkt, behalve uit haar pathetische, hooggestemde jeugdverzen, waarin naast nacht, storm en wolven veelvuldig sprake is van God en Charlemagne en Jeanne d'Arc en La France, de monarchie en diverse vormen van gloire en grandeur, ook uit het feit, dat zij in Vroncourt lange tijd ernstig overwoog in een klooster te gaan. Jaren later, als overtuigde atheïste, verklaarde zij toch veel respect en sympathie te koesteren voor nonnen, vanwege het rechtlijnige en absolute van hun religieuze overgave. Nonnen van hun kant (Louise ontmoette er vele in de rol van bewaaksters in vrouwengevangenissen en als hospitaalzusters) waardeerden Louise's strenge zelfdiscipline en hoog zedelijk besef. De vrome zusters van St. Lazare zeiden van haar: „Dat is er een, die wat je noemt haar ware roeping heeft gemist. Jammer, dat ze haar er vroeger van af gebracht hebben!" In 1888 pleegde een zekere Lucas (ook een Breton!) een aanslag op Louise. „Hij is een fanaticus" vond zij waarderend, en zij deed wat zij maar kon om hem en zijn gezin te helpen.
Monsieur en madame Demahis hadden een bescheiden bruidsschat voor Louise opzij gelegd. Hoewel zij uiterlijk niet aantrekkelijk was, en in geen enkel opzicht leek op het gemiddelde huwbare meisje uit betere kringen, meldden zich enkele (al wat oudere) candidaten. Zij weigerde echter resoluut te trouwen, naar eigen zeggen omdat het huwelijk — in die tijd immers meestal een mariage de raison — haar niet aanstond. Zij gaf de voorkeur aan het bestaan van „une bas bleue obscure". Louise was zich zeer goed bewust van het avontuurlijke, ridderlijke, of moet men zeggen picareske in haar wezen. Aan Victor Hugo (als wiens paladijn zij zich „Enjolras" noemde, in romantische litteraire travesti) schreef zij eens — zij was toen al bijna veertig —: „Ik houd nu eenmaal van gevaar, dat komt misschien door iets wilds, dat ik in me heb." Nooit voelde zij zich zo vrij, zozeer zichzelf, als toen zij in de uniform van een national-gardist aan de gevechten van de Commune kon deelnemen. Het zal haar dan ook ongetwijfeld genoegen gedaan hebben, zich in het arrestatiebevel van 24 mei 1871 gekwalificeerd te zien als „Michel, Louise, capitaine des francs-tireurs". Ook in de jaren vóór

1870, toen zij als onderwijzeres een schooltje had aan de Rue Oudot 24 in Parijs, schepte zij er vermaak in soms 's avonds in een lange cape, en met een hoed diep over de ogen getrokken, de een of andere brave burger zó hardnekkig te volgen, dat deze zich onrustig en bedreigd begon te voelen.
In de ogen van anderen was zij altijd „une exaltée", op zijn best een priesteres van de anarchie, een tweede profetes Velleda, een atheïstische heilige („une âme folle avec des élans singuliers, des accès de générosité et de désintéressement qui embarassent la froide raison et le scepticisme des esprits mieux règlés" schreef Le Figaro in 1883 over haar), op zijn slechtst een gevaarlijke zottin en avonturierster, oproerkraaister, pétroleuse, gestoorde, een „bête de l'Apocalypse", door karikaturisten afgebeeld als een furie met slangen in het haar. Inderdaad getuigen al haar uitingen van een merkwaardig pathos, vaak nog extra geaccentueerd door haar behoefte aan litterair formuleren en aan drama. Zij zou, naar velen — ook haar eigen moeder — verklaard hebben, een meeslepende actrice geweest zijn, als zij aan het toneel was gegaan. Haar verschijning en optreden tijdens de zitting van het vierde conseil de guerre ter berechting van Communards, op 16 december 1871, waren een tragédienne waardig. In diepe rouw gekleed, zwaar gesluierd, gaf Louise Michel replieken van haast Corneille-achtige pregnantie: „Ik wil mij niet verdedigen, en ik wil ook niet verdedigd worden. Ik behoor met hart en ziel aan de sociale revolutie. Ik verklaar hierbij, dat ik de verantwoordelijkheid voor al mijn daden volledig op mij neem." en: „Als u mij in leven laat zal ik zonder ophouden om wraak blijven roepen.", met tenslotte als laatste woord: „Ik heb gezegd. Als u geen lafaards bent, moet u mij nu ter dood veroordelen."
Haar — terecht vergeten — hoogdravende toneelstukken en melodramatische romans verraden een nogal morbide fantasie, in geen geval echter de behoefte sociale problemen grondig te analyseren en naturalistisch gestalte te geven; er is een overdaad aan bizarre, geheimzinnige verwikkelingen, aan rampen, moorden, misdaden, martelingen, kortom, een uitgesproken romantische presentatie van de visie die de schrijfster zelf formuleerde in een interview met *Le Matin:* „La société ne peut être améliorée. Il faut une sorte de cataclysme dont naîtrait la nouvelle Aurore."
Wie zich verdiept in het leven van Louise Michel wordt vroeg of laat getroffen door het ontbreken van gegevens omtrent liefde en sexualiteit. Bij een vrouw uit die tijd is dat natuurlijk op zichzelf niet zo merkwaardig. Maar Louise Michel was overigens in alle opzichten zó on-conventioneel, zó bewogen en openhartig, dat de afwezigheid van uitspraken en commentaren betreffende deze wezenlijke aspecten van een mensenbestaan des te meer opvalt. Men heeft wel eens verondersteld (met name de sexuoloog Dr. Hirschfeld), dat zij lesbienne was. In haar jeugd, als onderwijzeres, had zij hechte vriendschappen met enkele vrouwelijke collega's, maar is dat verwonderlijk, in een tijd toen alleenstaande vrouwen eigenlijk uitsluitend met sexegenoten konden omgaan? Tijdens haar verblijf in de strafkolonie van Noumea in Nieuw-

Caledonië, werd Louise in een politierapport (1880) van homosexueel gedrag beschuldigd t.a.v. haar jarenlange strijdkameraad uit de Commune en medegevangene Nathalie Lemel; maar alweer, kan men zich er over verbazen, dat vrouwen in ballingschap temidden van een naar verhouding overweldigende meerderheid van mannen elkaars gezelschap zoeken? Gedurende de laatste vijftien jaar van haar leven was Louise onafscheidelijk van een veel jongere gezellin, Charlotte Vauvelles. Het spreekt echter vanzelf, dat zij in verband met haar werk en haar slechte gezondheid voortdurende assistentie nodig had. Inderdaad zijn er wel argumenten aan te voeren voor de overtuiging van Hirschfeld. Maar in de ons bekende feiten van Louise's leven, in haar woorden en geschriften, vindt men geen houvast.
Misschien is het juist, te stellen dat voor haar de revolutie en de anarchistische beweging vooral de lading hebben gehad van een volledige emancipatie. Alleen in het kader van een dergelijke internationale ontwikkelingsstroom kon zij zich plaatsen buiten de maatschappelijke orde (waarin zij niet paste); slechts dáár was zij als letterlijk buitennissige, volstrekt a-typische „Victoriaanse" vrouw (zij vergeleek zichzelf in een gedicht eens met „un lion mourant, superbe et solitaire"), in staat zich te handhaven, ja, vervulling te vinden in werk en actie en in vormen van kameraadschap en genegenheid die in overeenstemming waren met haar dynamische natuur en haar heroïsch-romantische karakter. Behalve van het „volk", de „mensheid", en van haar makkers in strijd en gevangenschap, en van dieren (zij zat eens in Londen een hele nacht op straat om het hoofd van een stervend paard te strelen), heeft zij hartstochtelijk veel gehouden van drie mensen: haar moeder, Victor Hugo, en de jonge Commune-leider Theophile Ferré. De Moeder, de Dichter, de Jeugd — het lijkt, alsof Louise Michel onbewust in mensen van vlees en bloed haar eigen idealen belichaamd heeft gezien. Haar biografe Edith Thomas suggereert herhaaldelijk, dat Ferré Louise's grote liefde geweest zou zijn, en dat zij na zijn dood op het schavot (28 nov. 1871) een vrijwillige levenslange „weduwenstaat" zou hebben gekozen. Ik krijg veeleer de indruk, dat Theophile Ferré voor haar de door haar zo dikwijls bezongen, bezwerend aangeroepen en voorspelde Dageraad vertegenwoordigde, dat zij in de zestien jaar jongere man de activist, de „nieuwe mens" heeft gezien, die zij zelf graag had willen zijn. Dat zij in de dagen van de Commune zes jaar van haar leeftijd aftrok, heeft mijns inziens meer te maken met haar verlangen aanvaard te worden, daadwerkelijk als een soldaat aan de opmars naar het glorieuze ochtendgloren van vrijheid te kunnen meedoen, dan met aandoenlijke coquetterie van een verliefde vrouw van middelbare leeftijd. Op een pamflet uit die tijd heet zij dan wel „la maîtresse de Ferré", maar dat lijkt mij vooral een spottende toespeling op haar vroegere functie van school-„matres". Het staat vast dat Louise Michel voor Ferré nooit iets anders heeft betekend dan een gewaardeerde medewerkster, de „chère citoyenne" met wie hij (dank zij een bevriende priester) kon corresponderen, toen zij beiden in 1871 in de gevangenis zaten. Louise heeft gevochten voor zijn

behoud, getracht de schuld voor wat hem ten laste werd gelegd op zich te nemen (maar een dergelijke offervaardigheid ten aanzien van kameraden heeft zij haar leven lang getoond); tegelijkertijd stuurde zij Ferré brieven en gedichten, die er kennelijk op gericht waren zijn élan, de hooggestemde bereidheid tot de heldendood (die háár voortdurend vervulde) op peil te houden. Louise heeft in hem waarschijnlijk haar mannelijke evenbeeld gezien; ook Ferré was bezeten van zijn taak en zijn toekomstverwachtingen (al reageerde hij aanzienlijk kalmer en nuchterder op de onvermijdelijke omstandigheden dan zij), iemand die zich met huid en haar gaf voor de revolutie, en daarbij — precies zoals Louise — in zijn persoonlijke relaties van een opvallende pudeur. Evenzo vermoed ik, dat de veel oudere Victor Hugo, met wie zij bijna dertig jaar lang regelmatig correspondeerde (ontmoeten deden zij elkaar maar heel zelden), voor Louise het toonbeeld is geweest van ideale creatieve mannelijkheid, inderdaad de Meester, wiens discipel zij wilde zijn, zoals in de middeleeuwen een page zijn heer diende en volgde, of zoals in een verder verwijderd Keltisch verleden een leerling-bard bij een erkende Wijze naar inwijding streefde. Hèm heeft zij meer dan eens haar „zusterziel" genoemd. Hugo en Ferré waren, dunkt mij, voor haar de volmaakte vertegenwoordigers van respectievelijk bevlogenheid en actie, bij uitstek levensvormen waarin het de vrouwelijke mens over het algemeen — en zeker in Louise's tijd — moeilijk valt te excelleren. Hoe absoluut en fervent heeft Louise Michel die twee componenten van haar wezen de ruimte gegeven! Haar gevoelens voor Victor Hugo en voor Theophile Ferré lijken mij dan ook volslagen verweven met haar eigen revolutionaire bezieling, gericht op „oneindigheid" en op een „nieuwe dageraad", maar tegelijkertijd nauw verwant aan zelfvernietiging en apocalypse.

Indrukwekkend zijn verder de tederheid en zorg, die zij altijd aan de dag heeft gelegd voor haar moeder, Marianne Michel. Sinds Louise er, na de dood van haar grootouders Demahis, als mademoiselle Michel op uit trok, eerst voor opleiding en praktijkervaring naar Chaumont en Audeloncourt, en vervolgens naar Parijs om daar als institutrice haar brood te verdienen, tot aan het stervensuur van Marianne, vijfendertig jaar later, is zij zowel kind als beschermster geweest van de tenslotte zieke en gebrekkige vrouw, die op haar beurt ieder offer heeft gebracht om haar uitzonderlijke dochter tot steun te zijn. Als Marianne zich in maart 1871 temidden van de menigte die de Butte Montmartre bestormt bij haar dochter voegt, voelt Louise voor het eerst „ontzettende angst". De gevaren die haar moeder bedreigen vormen het enige dat haar exaltatie ten aanzien van de „schitterende dageraad der bevrijding" kan dempen. Louise's arrestatie is het directe gevolg van het feit, dat men haar moeder als gijzelaarster heeft meegenomen: zodra zij dit hoort, snelt zij naar de autoriteiten om zich over te geven. Tijdens de vele perioden van gevangen- en ballingschap geldt haar voortdurende zorg het welzijn van en de berichtgeving aan haar moeder. Als zij van 1883 tot 1886 cellulair opgesloten zit in de vesting van Clermont, weet zij gedaan te krijgen

dat zij tot tweemaal toe onder bewaking naar Parijs mag reizen om haar zieke moeder te spreken, die gelooft dat Louise in St.-Lazare zit, en voor wie zij de zwaarte van haar straf (zes jaar eenzame opsluiting!) blijft verzwijgen. De autoriteiten hebben die straf aanmerkelijk verzacht, toen de gevangenisarts vreesde dat Louise zelfmoord zou plegen in de dagen dat haar moeder op sterven lag. In de kist van Marianne lagen fotografieën van Louise en van Theophile Ferré, een lok van Louise's haar, een boeketje rode immortellen. In haar dagboek richtte Louise zich tot de dode: „Nu is alles afgelopen, nu jij er niet meer bent kan niets mij meer schelen, of het moest de revolutie zijn. Het enige dat ik nog wil is naar je toe gaan, daar beneden onder de grond waar je rust. Mijn hart is als een steen." en: „Door alles heen ben ik jong gebleven; tot aan de dood van mijn moeder is mijn hart nog jong geweest." Zij moet zich plotseling bewust geworden zijn van een caesuur in haar leven, zij verandert. Zij dicht: „Le monde est un désert, et pourtant il faut vivre . . ." Na de dood van Marianne wint de apocalyptische visie in Louise aan kracht: „Pour nous tous aujourd'hui, toute joie est un leurre . . . / O tant mieux, il faudra plus vite que l'on meure. / Le coursier doit périr, pour que parvienne à l'heure / le rouge cavalier vengeur."
In mei van datzelfde jaar 1885 sterft ook Victor Hugo. Sinds haar terugkeer uit de ballingschap in Nieuw-Caledonië is Louise diep teleurgesteld geweest in haar Maitre, die destijds de Commune begreep en verdedigde, maar nu de Poet Laureate van de Derde Republiek is geworden, en zich heeft laten fêteren door notoire anti-communards en vijanden van de Internationale. In de gevangenis dicht zij een fel, somber uitvaart-lied voor hem.
Wat er nu voor haar „lege hart" overblijft aan menselijk contact, is de kameraadschap van enkele medestanders (zoals o.a. Kropotkin) en de groeiende belangstelling van de volksmassa voor haar doen en laten. Diverse politieke groeperingen gaan zich bemoeien met haar zo duidelijk charismatische persoon en uitingen. Anarchisten, collectivisten, blanquisten enz. betwisten elkaar het recht Louise als spreekster te laten optreden. Zij houdt een duizelingwekkend aantal lezingen over binnen- en buitenlandse politieke vraagstukken in het licht van revolutie (de opbrengst bestemt zij gedeeltelijk voor de betrokken organisaties, gedeeltelijk voor de gezinnen van politieke gevangenen). Zij oogst behalve ovaties óók (voornamelijk in de buitenwijken van Parijs) beledigingen en woedende reacties („Ga liever kousen breien! Verstel je eigen rok maar eerst eens!"). Uitputtender, en moeilijker te verwerken is voor haar het toenemende misbruik dat er terwille van publiciteit gemaakt wordt van haar naam en persoon („Haal de naam van Louise Michel van de aankondiging en de partij bestaat niet meer" schreef een krant). Zij lijdt er ook onder, dat haar litteraire werk, al die romans en verzen, die zij voor het grootste deel in de gevangenis geschreven heeft, minder au sérieux genomen worden dan haar gaven als spreekster in het openbaar. Haar toneelstukken, hier en daar opgevoerd, hebben geen succes. Maar de lezingen gaan onverminderd voort. Louise verdedigt de decadente stroming in de

kunst („La Décadence sera anarchiste ou ne sera pas"), zij ondersteunt de staking van de grondwerkers, pleit voor een *algemene* staking die in haar kielzog eindelijk misschien de sociale revolutie zou meevoeren, spreekt over de rechten van de vrouw, raakt, via causerieën in mondaine salons (over Zola en het naturalisme ditmaal!) betrokken bij de eigenaardige toenadering tussen royalistische en anarchistische kringen (beiden immers vijanden van de burgerlijke Republiek!). Naar aanleiding van de Wereldtentoonstelling van 1889 houdt zij toespraken over de vooruitgang van de techniek en de daarmee verbonden mogelijkheid van verbroedering der volkeren. Zij beperkt zich niet meer tot Parijs en de voorsteden, maar gaat op tournee: Rouen, Tours, Angers, Reims, Lyon, St. Etienne, enz. enz. en vrijwel overal gaat haar optreden gepaard met onrust, manifestaties, arrestaties, misverstanden, beschuldigingen, rellen, processen, perioden van inzinking van haarzelf. Zij wordt weer eens gevangen gezet, en hoe dan ook steeds gevolgd door de politie, bovendien krijgt zij anonieme brieven waarin zij met opsluiting in een krankzinnigengesticht wordt bedreigd. Van eind juli 1890 tot november 1895 woont Louise in Londen, waar zij haar activiteiten op dezelfde voet voortzet, zij het dan ook ietwat belemmerd door taalmoeilijkheden. Zij werkt er onder andere aan haar geschiedenis van de Commune, die in afleveringen in *Liberty* wordt gepubliceerd. Zij maakt plannen om naar de Verenigde Staten te gaan. Daar wil zij lezingen gaan houden „historiques et littéraires: l'histoire des peuples modernes et la liberté depuis un siècle". Maar vrienden weten haar over te halen naar Parijs terug te keren, waar zij op 13 november 1895 's avonds aankomt, verwelkomd door enkele tot het perron toegelaten bekenden, en een duizendkoppige menigte in de straten rondom het station St.-Lazare. En opnieuw begint de lezingenreeks. Louise „sterk vermagerd, sterk gerimpeld, sterk verouderd, maar nog altijd met kwieke stap en waakzame ogen" snijdt haar geliefkoosde thema's aan: de dageraad van de vrijheid, de toekomstige éénwording van allen die verlangen naar „la prise de possession du monde pour le bonheur de l'humanité", grond voor allen, voedsel voor allen, de gevangenissen open, de regeringen afgeschaft. Zij draagt haar welsprekendheid, vol pathos en soms overrompelende lyrische beeldspraak, weer uit naar andere steden en streken: Amsterdam (waar zij onder luid applaus het falen van de Derde Republiek uiteénzet), Schotland, Londen (daar woont zij op 27 juli 1896 het Internationale Congres van arbeiderssyndicaten bij en moet er tot haar ontzetting de orthodoxe neigingen van het nieuwe marxisme vaststellen: „Als ik niet al van oudsher anarchist was geweest, zou dat congres me tot anarchist gemaakt hebben" en: „Er is een godsdienst van de Staat aan het ontstaan, een nieuw soort van Pausdom.") Zonder de twijfel is die ervaring: hoe de anarchisten geëxcommuniceerd werden, één van de bitterste van haar leven geweest. Zij wordt er echter niet door ontmoedigd, en gaat voort waar zij maar kan te getuigen van haar geloof in een wereld „sans dieu, ni maître". Ondanks haar eerlijkheid en intelligentie, en haar vermogen om het onmogelijke te formuleren,

komt zij bij discussies niet helemaal uit het probleem van de discrepantie tussen haar eigen levenspraktijk van broederschap en menslievendheid, haar afkeer van „politiek" enerzijds, en aan de andere kant het onloochenbare feit, dat zowel in Parijs als in Londen anarchisten met bomaanslagen haar denkbeelden trachten te verwezenlijken. Zou zij, Louise Michel, ooit het risico willen nemen onschuldige mensen, vrouwen en kinderen vooral, te doden? Louise antwoordt op een dergelijke vraag, dat zij inderdaad de voorkeur zou geven aan rechtstreekse „tyrannenmoord", maar: „in dit tijdperk van revolutie, dat wij nu beleven, moet ieder onbevreesd zijn leven veil hebben, en ook zonder gevoelens van schuld of spijt bepaalde tegenstanders van het leven durven beroven."

Zij reist in gezelschap van haar geestverwant en manager Sebastian Faure naar Bordeaux, Toulouse, Nîmes, Marseille, Toulon, Dijon, Lille, Roubaix en vandaar weer naar Londen en naar Brussel, zoals altijd in een onvermijdelijke sfeer van acties en represailles, arrestaties, onrust. In 1898 brengt de affaire Dreyfus nieuwe verdeeldheid in het anarchistische kamp. Louise protesteert in het openbaar tegen de behandeling met gesloten deuren en bezweert haar kameraden zich in geen geval aan te sluiten bij anti-semitische tendenzen. Maar als haar oude vriend en weldoener Rochefort dat laatste tòch doet, weigert zij haar medewerking te verlenen aan de anarchistische vergaderingen waar zijn „val" wordt geëist. Zij is een dodelijk vermoeide vrouw van zeventig jaar, vol afkeer en verbittering ten aanzien van de „ezelachtigheden" en „smerigheden" van de politiek. „Ik roep onze strijders toe: pas toch op, dat jullie niet met je onderlinge haat en geschillen de nog heersende machten in de kaart spelen!"

Haar lezingen verliezen geleidelijk hun radikale en opzwepende karakter, zij spreekt over de toekomst, over de menselijke vooruitgang, over de ontwikkeling van techniek en wetenschap, die een eind zal maken aan ziekten, oorlog, wreedheid, onwetendheid, kolonialisme. Zij tracht in Londen een project uit te werken om politieke vluchtelingen te steunen. Voor elegante Parisiennes houdt zij lezingen over de handel in blanke slavinnen en de prostitutie. Maar zij verliest haar greep op het gehoor. De anarchisten verwijten haar lauwheid en halfzachtheid, en vooral haar loyaliteit jegens Rochefort, wiens anti-Dreyfus-standpunt zij fel afwijst, maar die zij wèl weer zeer waardeert vanwege zijn houding ten aanzien van de Cuba-oorlog. Een politierapport van omstreeks de eeuwwisseling stelt vast: „Voor Parijs en Frankrijk heeft Louise Michel afgedaan". Desondanks geeft *la pauvre vieille* het niet op. Zij wordt in dit stadium nu eens door deze, dan weer door gene op sleeptouw genomen, die in de provincie prestige hoopt te ontlenen aan het vertonen van de „gevierde anarchiste" van weleer, of via affiches met haar naam publiek wil trekken voor eigen politieke propaganda.

In 1904 houdt Louise Michel dag in dag uit spreekbeurten in dezelfde steden die zij in 1890 had bezocht. Toen waren er duizenden toehoorders geweest, nu zitten er hoogstens een paar honderd in de zalen, voornamelijk uit nieuws-

gierigheid, „als naar een vreemd beest, waarover men vroeger wel eens heeft gehoord." De mensen zien een „klein, gekrompen vrouwtje, met een gerimpeld gezicht, kortgeknipt haar, alsof ze net uit de gevangenis is ontslagen." Zij praat vaak zo zacht, dat men haar niet kan verstaan. Zij wekt geen bewondering, geen angst, geen verontwaardiging, geen interesse meer. Op de negende januari 1905 sterft zij in Marseille aan longontsteking. Als gezegd, volgt op 22 januari de teraardebestelling in Parijs, temidden van een verbijsterend-grote publieke belangstelling, die toch niet uitsluitend een door diverse links-politieke groeperingen georganiseerde manifestatie kan zijn geweest, al staat het vast, dat zij door dood te gaan weer eens een geschikte gelegenheid verschafte tot massaal vertoon van rode vlaggen, en dat zij op die manier bruikbaarder was voor de revolutionaire beweging dan door haar lezingentournees in de laatste jaren van haar leven. Stellig zullen er in die menigte ook vele vroegere communards zijn geweest en duizenden van de „kleine luiden", voor wie Louise Michel zich altijd had ingezet: mensen, nog niet toe áán, of zelfs afkerig vàn actie, zich nauwelijks bewust van een eigen wil, wensen en mogelijkheden, het proletariaat van de grote stad, steeds weer dupe van iedere politieke strijd.

Meer dan wat anders ook was Louise Michel misschien een begenadigde — en met die aanleg te vroeg geboren — paedagoge en sociale werkster. Haar intuïtie op het gebied van onderwijsmethoden, en van de „gevoeligheid" van het menselijke individu op een bepaalde leeftijd en onder bepaalde omstandigheden, is zeker geniaal te noemen. Kinderen waren dol op haar. Clemenceau heeft eens het beeld opgeroepen, hoe in de dagen van het schamele, onconventionele schooltje in de Rue Oudot, de leerlingen haar juichend en lachend omstuwden, aan haar gescheurde rokken hingen, genoten van het door haar aangelegde tuintje van mos, met witte muizen, een schildpad, een wezeltje. Louise schreef in 1861 een brochure, getiteld „Lueurs dans l'ombre: plus d'idiots, plus de fous", waarin zij stelt, dat het mogelijk moet zijn met geduld en volstrekte eigen inzet „de verlamde intelligentie van het achterlijke kind" te oefenen. Wat de krankzinnige betreft, volgens haar „holt zijn ziel achter zijn verstand aan, dat te snel voor hem is". Men moet alles proberen, met alle middelen: wetenschap, studie, toewijding, en vooral „geloof in de mens". Dit geloof in de wezenlijke goedheid en mogelijkheid tot zelfstandigheid van de mens, is de basis geweest van Louise Michels fervente streven naar sociale revolutie, en van haar anarchisme. Toen zij in de strafkolonie van Noumea in Nieuw-Caledonië was, brak er eens een opstand uit onder de autochtone bevolking, de stam der Kanaken. Vanzelfsprekend koos Louise partij voor de „wilden", in háár terminologie „onze voorouders uit het stenen tijdperk", *tegen* het koloniale systeem: „Laat het toch afgelopen zijn met die „superioriteit", die zich alleen maar in daden van vernietiging kan manifesteren." Zij liet het niet bij woorden. In het schooltje dat zij officieel mocht houden voor de kinderen van de gedeporteerden, gaf zij 's zondags les aan de Kanaken, wier intelligentie en leer-

gierigheid haar steeds weer opvielen. In 1886, na haar ontslag uit de gevangenis van St.-Lazare, diende zij een verzoek in bij de regering om teruggestuurd te worden naar Noumea: zij had daar bij de bevolking een belofte in te lossen. Zoals te verwachten was, vonden de autoriteiten haar niet de geschikte persoon. Pre-Freud, pre-Maria Montessori, vooruit op de moderne progressieve denkers over de Derde Wereld, moest Louise Michel met haar ideeën betreffende de menselijke emancipatie wel een roepende in de woestijn blijven. Er is een zekere overeenkomst tussen Louise Michel en Multatuli. Men zou willen weten, of zij ooit van elkaar hebben gehoord.
Waar Louise geen ontplooiingsmogelijkheden vond, kòn vinden, op het gebied dat haar het beste „lag", en waarop zij ongetwijfeld iets unieks had kunnen presteren, was zij wel gedoemd tot het bestaan van een excentrieke. Haar enorme energie — een ware bezetenheid — doet denken aan een vuurwerk, dat in alle richtingen uitéénspat. Behalve in haar publikaties, haar lezingen en verschillende organisatorische werkzaamheden, vond haar rusteloze, briljante geest een uitlaatklep in zelfstudie: zij leerde Russisch, Spaans en Engels, verdiepte zich in filosofie, geschiedenis, en in allerlei takken van wetenschap. Wanneer zij niet ergens in een gevangenis zat, was zij altijd „onderweg". Haar tweekamerwoning in Levallois-Perret leek zowel op een cel als op een stationswachtkamer: bed en tafel, en verder een paar oude, versleten koffers als zit- en bergmeubels. Louise Michel is een tragische persoonlijkheid geweest, door die voortdurende spanningen tussen aanleg en mogelijkheden, tussen élan en eenzaamheid.
Toen zij naar Nieuw-Caledonië werd verscheept (de gedeporteerden brachten de dagen door in twee grote houten kooien op het dek) zag zij eens, hoe de matrozen een gevangen albatros aan de poten ophingen en zo langzaam lieten sterven om de kostbare witte veren niet te beschadigen. In dat verschrikkelijke beeld is iets, dat mij doet denken aan het leven van Louise Michel.
De laatste lotgenoot-communard van toen, die de doodsstrijd van de zeevogel — en ongetwijfeld Louise's reacties daarop — heeft moeten aanzien, André Lejeune, overleed in 1942 in de U.S.S.R. Zijn as werd op 22 mei j.l. op het kerkhof van Père-Lachaise bijgezet, na eerst als een symbool van de Bloedige Week 1871 te zijn meegevoerd in het défilé langs de Mur des Fédérés, de meest beruchte fusillade-plaats uit die dagen. Wat bij deze herdenking van de Commune vooral opviel, was de verdeeldheid onder de deelnemers, en met name de vijandigheid tussen communisten en socialisten enerzijds (die overigens ook onderling slaags raakten) en de anarchisten aan de andere kant, kortom, het klimaat van politiek geharrewar, dat Louise Michel meer dan wat ter wereld ook heeft gehaat en gevreesd. Wáár bevond zich, onder de demonstranten, „le Pauvre âpre et franc ou timide" voor wie Louise (zoals Verlaine het formuleert in de ballade die hij aan haar wijdde) een schutsengel en een „Muse rauque et gracile" is geweest? En gelden zij nog steeds, de woorden uit het Envoi, waarmee hij zijn gedicht besloot: „Citoyenne, votre évangile on meurt pour! C'est l'Honneur!" . . .?

Hella S. Haasse

Twee Nederlandse lessen in geschiedenis naar aanleiding van de Parijse commune

Tijdens en na de voorjaarsdagen van 1871 zong ook Nederland dapper mee in het Europese koor dat afgrijzen uitdrukte over de wandaden van de Parijse commune. Het rode spook verscheen ook in ons land aan menig auteur van artikel of vlugschrift. Het werd bezworen met titels als *Het Schrikbewind, De moordenaars van Parijs, het Rode kwartaal* (uit het Duits vertaalde *Gartenlaube*stukjes), *Het Oproer te Parijs,* etc.

Na een paar jaren is de vrees voor revolutie, die de gehele negentiende eeuw door bij de burgerij aanwezig is geweest, enigszins geluwd. Naast de hetze tegen de commune beginnen andere geluiden te klinken. Wat men altijd wel had geweten, wordt nu uitgesproken: de revolutie heeft maatschappelijke oorzaken, waaraan niet kan worden voorbijgegaan door van oproerkraaiers te blijven spreken, die door leger en politie in bedwang moeten worden gehouden. Terwijl de historici de geschiedenis van de commune doorvorsen, komen politiek en maatschappelijk geïnteresseerde schrijvers met publikaties over de Parijse gebeurtenissen van begin '71, die duidelijk zijn ingegeven door het toenemende sociale bewustzijn van die jaren. Men grijpt de geschiedenis van de commune aan om wat men toen noemde de sociale kwestie aan de orde te stellen en zijn standpunt te formuleren. Deze geschriften hebben nu geen belang meer voor zover zij de standpunten van die tijd tonen. Maar omdat hun aanleiding — de commune — de gemoederen zo intens had beroerd, kunnen we er nu nog zo duidelijk de vooronderstellingen uit lezen, die natuurlijk ook in dit geval nauwelijks expliciet worden gemaakt, maar desniettemin langs alle kanten naar buiten steken. Ze verraden zich door het taalgebruik, de symboliek, de retoriek, de over- en onderbelichting van bepaalde gebeurtenissen, de compositie van het verhaal. Een dergelijk schouwspel is boeiend genoeg. Wij hebben onze commune op wereldschaal: Vietnam, het Midden-Oosten, Zuid-Afrika, Latijns-Amerika.

In Nederland zijn enkele jaren na 1871 twee werkjes verschenen, die in dit opzicht onze aandacht kunnen trekken. Het ene is geschreven door een liberaal, het andere door een sociaaldemocraat. In 1876 verscheen van de hand van de toen welbekende letterkundige Jan ten Brink *De Opstand der Proletariërs* en een vijftal jaren later van F. Domela Nieuwenhuis, toen nog geen anarchist, *De Fransche Burgeroorlog van het jaar 1871.* Beide werken presenteren zich als historische studies.

Ten Brink begint met te zeggen dat hij een onpartijdige historische studie van de commune wil geven. Het belang daarvan wijst hij tevens aan: „De geschiedenis van den dag staat er meê in verband en wordt er door verklaard". Hoe hij het eerste bedoelt, maakt hij duidelijk door de opmerking dat de machten van het behoud maar al te graag de misdaden van de commune gebruiken om het liberalisme te bestrijden. Hij zegt het een beetje anders: „De omwenteling van 18 maart 1871 heeft reeds gewichtige diensten bewezen aan de verbondene machten, die het edelst streven naar waarheid en vooruitgang nu trachten te bezwalken met klanken en feiten aan de strijd en de misdaden der Commune ontleend". En de geschiedenis van de commune heeft duidelijk gemaakt waar het in zijn tijd om gaat: de verbetering van de maatschappelijke toestand van, wat hij enigszins eigenaardig de „proletarische, arbeidende klassen" noemt. Die verbetering kan, aldus Jan ten Brink, noch door de utopie van het socialisme worden verkregen noch door wapengeweld van de „bezittende klassen" afdoende worden tegengehouden. Hij heeft zijn hoop gesteld op de sociologie, door hem omschreven als „de geleidelijke en geduldige beoefening der wetenschap van de samenleving". De proletariërs zullen daarvoor het geweld moeten inruilen, de bezittende „klassen" hun egoïsme. Wat dit laatste betreft, heeft hij weinig hoop. Want, zegt hij, bij de bezitters kan men meestal tevergeefs „een gevoel van gemeenschap" zoeken.

Binnen dit liberale raam plaatst Ten Brink zijn „onpartijdige" studie van de commune. Zijn opvatting van de geschiedenis is ethisch, niet godsdienstig maar klassiek gekleurd. Hij spreekt van tragedie, titans, Nemesis. Dit is niet zonder meer beeldspraak. De wrekende gerechtigheid voltrekt zich niet alleen aan de commune, maar ook aan geheel Frankrijk. Het is immers de zedelijke verbastering van dit land, die met oorlog en commune wordt gestraft. De liberale Ten Brink voegt zich hier in een lange traditie ten aanzien van het, vooral in Nederland aanwezige, oordeel over het zedeloze Frankrijk, in het bijzonder het zedeloze Parijs. Dat land heeft nu zijn trekken thuis gekregen. Deze traditie fungeert ditmaal als het tegenbeeld van de, vooral aanvankelijk, algemeen aanwezige produitse houding bij het uitbreken van de oorlog in 1870. De liberale Nederlander sluit zich op dit punt aan bij zijn politieke tegenstanders, die in dichters als Da Costa en Beets reeds lang hun welsprekende woordvoerders hadden gevonden als het erom ging het Babel van hun tijd te vervloeken.

Ten Brinks onpartijdigheid heeft in zijn eigen ogen waarschijnlijk bestaan in de constatering dat beide partijen fouten hebben gemaakt. Met andere woorden: hij schildert de commune niet uitsluitend zwart af. Maar het bloed kruipt waar het niet kan gaan en het is, als altijd, de taal die daarvan blijk geeft op een ondubbelzinnige manier. In zijn verhaal van de Parijse gebeurtenissen gedurende het voorjaar van 1871 komen uiteraard verscheidene acties van bepaalde groeperingen ter sprake. Als de mensen uit de typische arbeiderswijken zich beginnen te roeren, worden zij de lezers van zijn boek geïntro-

duceerd als „een vreemde menigte van politieke tinnegieters". En later spreekt hij over deze lieden „door hun klubs tot politieke of socialistische tinnegieters gevormd". Een tegengestelde actie gaat uit, zoals altijd, van „de vrienden der orde", die ten tonele worden gevoerd als „vreedzame en ordelievende burgers". Wanneer nu blijkt dat uit deze vreedzame groep bij een botsing met tegenstanders het eerste schot wordt gelost, merkt Ten Brink vergoelijkend op: „Er waren kwaadwilligen onder, die als altijd in troebel water poogden te visschen, zelfs staatkundige spekulanten, die uit de wanorde goede munt hoopten te slaan". Tegenover deze profiteurs van rechts staan bij Ten Brink hun linkse soortgenoten als volgt te boek: „vagebonden en ellendelingen die den kiel van den werkman dragen maar nooit den voet naar eene werkplaats wenden" en „het walgelijke schuim der parijsche maatschappij".

Ook volgens Ten Brink zitten er in de Nationale Vergadering heel wat lieden die door hun politiek schuldig zijn aan de val van Frankrijk en wat daarop is gevolgd. En de besluiten van de Nationale Vergadering, in Versailles genomen, noemt hij meer dan eens onverstandig. Maar als in Parijs de gemeenteraad wordt gekozen, is het eerste wat hij van de leden van dit college zegt, dat zij „gedurende twee maanden in Parijs hebben geregeerd om met de verwenschingen en den vloek van bijna de geheele beschaafde wereld van het tooneel der historie te verdwijnen". Volgens Ten Brink heeft de commune „hare geschiedenis met onuitwischbare schande bezoedeld" door te besluiten op de Place Vendôme de zuil omver te halen die de oorlogsroem van Napoleon verheerlijkte, en door het decreet het huis van Thiers af te breken. Het eerste feit spijt Ten Brink blijkbaar vooral om het geld, want hij becijfert uitvoerig hoeveel die zuil met alles wat erom en eraan zat, had gekost. Het „vandalisme" aan het huis van Thiers bedreven, blijkt overigens, volgens Ten Brink zelf, mede daarin te bestaan dat alle boeken en kunstvoorwerpen aan de openbare bibliotheken en musea werden geschonken en de verdere inboedel werd verkocht ten bate van de weduwen en wezen van de gesneuvelde parijse schutters.

De schrijver van *De Opstand der Proletariërs* licht in het bijzonder de doopceel van de vooraanstaande communards. Louise Michel heet „het ongelukkige kind van een wilden parijschen echt" en „Hare grenzenlooze woede deinsde voor geen misdrijf terug". De Internationale wordt wel door enkele „diepgegriefde edele naturen" aangehangen, waarbij Ten Brink met name de Poolse vrijheidsheld Kossuth noemt, maar bestaat verder uit „de groote menigte der ontevreden bannelingen van minder zuiver gehalte".

Dit zijn slechts enkele voorbeelden van Ten Brinks onpartijdigheid. Het zou niet moeilijk vallen er zeer vele andere aan toe te voegen, want hetgeen hierboven werd geciteerd is genomen uit een historisch verhaal van de commune dat geheel in deze geest is gesteld. Dat de „onpartijdige" liberale auteur zo schrijft, is symptomatisch voor de burgerlijke visie op de geschiedenis van de Parijse opstand. Maar het was dan ook in een tijd, dat het reeds

verdacht kon schijnen over een onderwerp als de commune te publiceren. Ten Brink meent daarom in de aanhef van zijn boek te moeten opmerken: „'t Spreekt wel van zelf, dat de smaadwoorden der domheid, die een auteur om zijn onderwerp zelf zouden pogen te krenken, in 't minst geen beletsel vormen." *De Opstand der Proletariërs* is juist om zijn vermeende objektiviteit een duidelijk blijk van het oordeel dat men in burgerlijke kringen over de commune had, vijf jaren na die opstand. Het is uiteraard voor de lezer van 1971 gemakkelijker dan voor die van 1876 het „verraad van de taal" te doorzien. De tijdsafstand werkt immers verhelderend op dit punt. Vandaar dat het zo moeilijk kan zijn te ontdekken wat er in onze tijd op dit terrein wordt gepresteerd. Herdenking van de commune na honderd jaar door herlezing van deze Nederlandse „Geschiedenis der omwenteling van 18 maart 1871", zoals de ondertitel luidt, heeft tot gevolg, dat we meer dan ooit op onze hoede zijn bij het lezen van de historische studies die gaan over de gebeurtenissen welke ons nu in het bijzonder beroeren.

* * *

Jan ten Brink schrijft heel wat beter dan Domela Nieuwenhuis, van wie bekend is dat hij zich op papier slecht uitdrukte. Dat wordt nog eens weer duidelijk bij het lezen van *De Fransche Burgeroorlog van het jaar 1871* waarin omstreeks 1880 de toen pas afgetreden predikant en aankomende politicus zijn licht over de commune laat schijnen. Het werkje is nogal onbeholpen gesteld, het wemelt van onhandig vertaalde citaten, waarbij men dikwijls in het onzekere blijft of men nog in het citaat bezig is of al met woorden van Domela Nieuwenhuis zelf heeft te maken. Verscheidene vertaalde citaten zijn vrijwel letterlijk gelijk aan dezelfde bij Ten Brink, maar wijken soms op bepaalde punten op onverklaarbare wijze daarvan af, wat op z'n minst aan beider nauwkeurigheid doet twijfelen. Verscheidene situaties, waarover Domela Nieuwenhuis schrijft, blijven erg onduidelijk. Waar Jan ten Brink met journalistiek flair een boeiend beeld kan geven, is Nieuwenhuis stijf en saai. Zijn publikatie over de commune heeft als geschiedverhaal weinig om het lijf. Het werkje is echter om andere redenen waard nog eens naar voren te worden gehaald.

Ten Brink wilde met zijn geschiedenis van de Parijse opstand aantonen dat niet de utopie van het socialisme de sociale kwestie tot een oplossing zou kunnen brengen, maar de sociologie door alle klassen eendrachtig beoefend. Hij koos geen partij, maar was, zoals we hebben gezien, desondanks partijdig. Domela Nieuwenhuis kiest partij en blijkt in zijn geschrift over de commune heel wat minder partijdig te zijn dan zijn Haagse tegenspeler. Voor hem is het socialisme de weg om tot een gezonde, rechtvaardige maatschappij te komen. Hij schrijft over de opstand van de Parijse arbeiders opdat, zoals hij zegt, de strijders van morgen zullen kunnen leren van de fouten der commune. Want de Parijse zelfregering van het voorjaar '71 is voor hem,

zoals voor vele socialisten in die tijd en nog lang daarna, de aanloop tot een socialistische maatschappij. Daarom kan hij schrijven: „Langzamerhand zien we de demokratische republiek den socialistischen weg opgaan. Dat is een eisch der noodzakelijkheid, waaraan een ware demokratie zich nooit kan onttrekken".

Opmerkelijk is dat Domela Nieuwenhuis reeds in dit geschrift een voorkeur blijkt te hebben voor zelfregering der kleine eenheden en dat hij erop uit is socialisme en geweld zoveel mogelijk van elkaar gescheiden te houden. Hij onderscheidt in de commune duidelijk een stroming die de socialistische beginselen is toegedaan en tevens tegen de terreur is. Wat de Parijse arbeiders en kleine burgers aan geweld uitoefenen is voor hem steeds een gevolg van het geweld dat de regering van Versailles gebruikt. Wanneer woedende soldaten twee generaals vermoorden, keurt hij deze daad af, ook al vergeet hij niet hoezeer zij samenhangt met het moorden van de andere kant. Ten Brink kan, en dat typeert het verschil van instelling der beide schrijvers, in hetzelfde geval niet beter doen dan retorisch te spreken over „De wraak van het gepeupel" en „De domme, krijschende, losgebroken heffe des volks wil bloed".

Terugblikkend op de commune met het doel daarmee voor de toekomst bepaalde inzichten te winnen, werken beide schrijvers met belangrijke ficties. Zoals reeds gezegd, opereert Ten Brink met de idee van de eendrachtige samenwerking van alle sociale klassen ter oplossing van de sociale kwestie. Vandaar zijn schijnbare onpartijdigheid. Domela Nieuwenhuis hanteert de ideeën volk en volkssoevereiniteit, die er zich zo gemakkelijk toe lenen de morele verontwaardiging over maatschappelijke onderdrukking en uitbuiting op een romantisch-retorische wijze lucht te geven. Bij Domela Nieuwenhuis kan men in *De Fransche Burgeroorlog van het jaar 1871* zinnen aantreffen als „Het volk is altijd rechtvaardiger en zachter dan zijn overheerschers". Als hij opmerkt dat vele leden van de commune nog niet voor hun taak bekwaam waren, laat hij daarop volgen: „De tijd had deze fout kunnen beteren en zou zulks zeker ook gedaan hebben, maar hij ontbrak, waar aan het volk nooit meer dan een enkel uur wordt toegestaan". Hij schrijft dit naar aanleiding van de verkiezing van de commune. Dat slechts ongeveer de helft van de ingeschreven kiezers z'n stem uitbrengt, geeft hem de opmerking in de pen: „Het aantal had zeer zeker grooter kunnen zijn, maar over 't algemeen is het bij de gewone verkiezingen niet beter gesteld". Tweederde van de gekozenen behoorde tot de kleine burgerij.

Domela Nieuwenhuis schrijft natuurlijk ook over de functie van het leger ten aanzien van revolutionaire volksbewegingen. In dit verband merkt hij op: „Het leger gerekruteerd uit het volk en betaald door het volk, is meestentijds een wapen geweest tegen het volk. Overal waar de volkssouvereiniteit heerscht, daar moet men zorgen dat dit onmogelijk wordt". De commune is voor Domela Nieuwenhuis „een eerlijk gemeende volksregeering". Met een dergelijke kwalificatie zijn we bij Domela Nieuwenhuis de moralist terecht

gekomen. Zijn boekje over de commune is in feite een moralistisch geschrift. Hij mag het dan als ondertitel „een historische studie" meegeven, waar hij over schrijft zijn de gevoelens die de historische gebeurtenissen bij hem opwekken en de zedelijke oordelen over personen en handelingen. Als een rechter velt hij vonnis over de vijanden van het volk, als een leider prijst hij de zedelijke moed, de geestdrift voor recht en vrijheid, die leven in het volk. Hij gelooft in de geschiedenis als het „wereldgericht", als het „eindoordeel", profane vorm van het laatste oordeel. In dit boekje, hoe slecht ook geschreven, is reeds de Domela Nieuwenhuis te vinden zoals de beeldhouwer Johan Polet hem op het Haarlemmerplein in Amsterdam heeft neergezet: de voortschrijdende profeet met de opgeheven hand.
Jan ten Brink werd door zijn taal verraden, toen hij beweerde onpartijdig te zijn. Domela Nieuwenhuis beweerde een historische studie te schrijven, maar zijn taal ontmaskerde hem als de schrijver van een socialistische preek. Een proclamatie van de regering te Versailles wordt „dom en misdadig" genoemd, de houding van een regeringsgeneraal „laf". Sommige leiders van de commune heten „Eerlijke mannen van beproefde trouw en overtuiging". De sobere traktementen die leiders en volgelingen werden toegekend, ontlokken Domela Nieuwenhuis de opmerking: „Zoo ziet men, hoe weinig baatzuchtig het volk te werk ging! Geen wonder dat de bourgeoisie in haar ziel nijdig was om zulke besluiten, waardoor haar baatzuchtigheid bij het bekleeden van openbare betrekkingen maar al te duidelijk aan het daglicht kwam". Andere leiders worden veroordeeld: „Zulke mensen doen de revolutie schipbreuk lijden" en „Er zat in hem geen druppel martelaarsbloed".
De negentiende-eeuwse retoriek van zijn geschrift is een morele retoriek van verontwaardigde uitroepen, verzuchtingen, waarschuwingen. Hoe was het mogelijk! — begreep men dan niet . . . — Zover is het reeds gekomen — Zij mogen bedenken dat — Hoe goed zou het geweest zijn, indien . . . — Zo ziet men . . . — Helaas! — Als hij de moed van de Parijse vrouwen prijst, gebeurt dat als volgt: „Spreekt hier niet een heroïsme uit, waardig de romeinsche vrouwen uit de dagen der oude republiek, ja van elk tijdperk der geschiedenis, waarin geestdrift bezielt de mannen zoowel als de vrouwen?" Wordt hier de klassieke cultuur gebruikt om de morele waarde van de situatie op te hogen, een andere keer doet de bijbel dienst om een gebeurtenis in haar zedelijke raam te plaatsen: „De dood van elken gijzelaar, die is neergeschoten, is hier wel tienmaal vergolden. Een zevenvoudige wraak is nog te weinig, gelijk zij gebruikelijk was in de dagen van Lamech, zij werd tot zevenmaal zeven vermeerderd". Het is wel een retoriek in overeenstemming met die van de redevoeringen en proclamaties van beide partijen in de burgeroorlog. Wat ons nu als overdreven voorkomt, was het toen niet of veel minder. Niets veroudert zo snel als de taalgebaren van een decennium, zoals t.v. series over de jaren twintig en dertig van onze eeuw onmiddellijk *duidelijk* kunnen maken.
Wanneer men deze twee reacties van tijdgenoten van de Parijse commune

nu na bijna honderd jaar nog eens ter hand neemt, krijgt men de indruk dat er niet zo heel veel veranderd is in de houdingen tegenover revolutionaire uitbarstingen en hun gewelddadige onderdrukking door politie en leger. Het rode spook kan nog altijd elk ogenblik worden opgeroepen en de revolutionaire volksactie is nog altijd in de ogen van velen de voorbode van een nieuwe maatschappij. Jan ten Brink en Domela Nieuwenhuis schreven over de commune omdat zij heilig geloofden in „de lessen van de geschiedenis". Maar is het met die lessen niet gesteld als met de nieuwe kleren van de keizer? Iedereen meent ze te zien, maar zijn ze er eigenlijk wel?

J. C. Brandt Corstius

Nederland en de Parijse Commune

Dit jaar wordt in een groot deel van de wereld de Parijse Commune herdacht. Hoezeer de Commune nog steeds betrokken wordt in de actualiteit van het hedendaagse politieke gebeuren, blijkt uit de discussies rondom deze herdenking in Frankrijk. In „Le Monde" stelde prof. Maurice Duverger de vraag waarom de Nationale Bibliotheek van Parijs niets heeft gedaan om met een uitgebreide expositie de Commune te herdenken. De hoogleraar geeft er zelf het antwoord op:

„Dat de bourgeoisie van Frankrijk aarzelt om de eerste socialistische revolutie van de wereld te herdenken kan men zich voorstellen. Maar veeleer is de Commune een patriottisch en republikeins verzet geweest tegen de capitulatie van een voorlopige regering en tegen de verkiezing van een conservatief en klerikaal parlement, dat de monarchie wilde herstellen en daar twee jaar later bijna in is geslaagd". Blijkbaar schaamt de natie zich, aldus Duverger, want in geen enkel schoolboek zal men vinden, dat tijdens de wraak 399.823 namen werden doorgegeven aan de gemeentebesturen en commissariaten van Parijs. Elk hunner kon eventueel zonder vorm van proces worden gefusilleerd . . .
Hier staat tegenover, dat in verschillende Franse publikaties uitvoerig aandacht werd geschonken aan de Commune.

In de Sowjet-Unie [1], waar men Lenin na zijn dood in een vlag van de Commune heeft gedrapeerd, maar ook in Joegoslavië en China werd de Parijse opstand op gloedvolle wijze herdacht als één van de „Sternstunden der Menschheit". De in Peking verschijnende „China Pictorial" schreef: „The Chinese revolution is the continuation and development of both the October Revolution and the principles of the Paris Commune . . ." Ook in ons land kreeg de revolutie van 1871 de nodige publiciteit. Een eeuw is verlopen sedert het optreden van Louise Michel, Charles Beslay, de schilder Courbet, Elie Reclus, de Poolse generaal Dombrowski, Delescluze en vele andere, naamloze communards.

De afstand tot het gebeuren, dat West-Europa een schok gaf zoals later de Russische revolutie, is groter geworden, de beoordeling van de Commune-

[1] Over de verschillende opvattingen in de Sowjet-Unie t.a.v. de Parijse Commune vindt men velerlei gegevens in het boek van K. Meschkat „Die Pariser Kommune von 1871 im Spiegel der sowjetischen Geschichtsschreibung". Berlin 1965. Zie ook B. Becker „De Russische revolutie en de Parijse commune van 1871". Amsterdam, 1930.

mythe kritischer en genuanceerder. Er zijn in de Lage Landen geen dichters meer als Herman Gorter, die in zijn „Klein Heldendicht" een monument voor de Commune oprichtte:

„Het was voorjaar, mijn kindren, en de zoete luchten vol wolken vlamde' over Parijs. Zooals een bloem breekt in de lente, eene papaver met zijn breede ronde bladen, zoo is toen in die stad, voor 't eerst, Europa een oogwenk rood socialistisch geweest.
Gij weet het, kindren, het was de Commune. O zacht klinke de naam zooals een bloem. Parijs was toen zoo schoon. Er waren geene heeren, noch hoeren, want die lichtekooie papegaaien zaten saam in Versailles. — Er liepen geen prostituees op straat. — Er dreven geen lijken meer in de Seine. — Er werd niet gestolen en niet gemoord. — Men kwam veel menschen met de hoop al tegen op hun gezicht. — Het was het eerste windje van dien dag, die eens komt, als alle kindren zullen lachen op de hoeken der straten, en als de kindren ook de menschen lachen.
Zal 'k u een teeken van de toekomst zeggen, wat ik toen zag in het oude Parijs? Er waren geen prostituees op straat — de lichtekooien in hun roode zijde waren weg. — Maar weet ge wàt men zag? — De arbeidersvrouw in het openbaar leven.
Parijs was toen een goudschijnende fakkel. Parijs was toen een heerlijke middernacht. Parijs was toen een roode granaatappel, die met zijn roode wangen aldoor lacht. Wat zaten er toen aan den nok der daken, aan hun zoldervensters een jonge harten, uitkijkend, zooals duiven, naar de zon — welk een schoon bruischen van filosofie steeg op — o welk een liefde ging verloren! Want 'k hoef u niet te zeggen, mijne vrienden, na wat mijn vriend straks zeide: 't ging verloren, want het ééne noodige, het ontbrak, de doelbewuste strijdorganisatie.
Arbeiders kunnen nooit, neen nooit dàt winnen, wanneer ze niet in zeer grooten getale en één van wil en doel vereenigd zijn. Bij ons ontbrak dat. Daardoor stierven wij. Wij zijn door onze onwetendheid vernietigd. Laten wij leeren, onderrichten w' ons.
En dat is wat ik u nu slechts wou zeggen, jonge vrienden, hier in 't kleine Holland: Wij zijn door onz' onwetendheid vernietigd. Laten wij leeren, onderrichten w 'ons. O laat ons leeren, zoeken wij door kennis den weg tot eenheid."
Stil stond de man, die man die zelf daarbij was, en die met die oogen alles zag. Het was geluidloos rondom, 't stil rumoer der harten alleen ging door. Na een stilte sprak hij: „Wij zijn na dien sterker geworden. Ook in ons land zijn wij den taaien strijd begonnen tegen de bourgeoisie, en tegen d' onwetendheid der arbeiders. Lang is de weg, aan 't einde is de bloemige zegedag, als 't socialisme als een tuin ontluikt. Maar aan 't begin staat ons land, eene bloem, de Commune, 't Parijs der Arbeiders. Eeuwig de roemvolle vooruitbode, de bloedige, der nieuwe maatschappij. —
Het schoone komt niet zonder dood. Haar Martlaars worden bewaard in 't hart der arbeiders. Haar verdelgers staan nu reeds aan den schandpaal, van welken hen geen gebed hunner papen verlossen kan.
Het Parijs der arbeiders zij u een les vàn 't kwade, naar het goede. — Een ander maal zal ik u meer verhalen, laat ons nu gaan, het is morgen vroeg dag."

Toen Gorter deze woorden schreef, was de Commune reeds ruim dertig jaar historie. Merkwaardig is dat de Nederlandse tijdgenoten van de Commune, óók uit de arbeidersbeweging, zich van dergelijke dithyramben onthielden. Het valt op, dat een blad als „De Werkman" geen woord schreef over het Parijse gebeuren. Ook een man als Hendrik Gerhard, de vader van A. H. Gerhard, die toch communistische ideeën huldigde, stond sceptisch tegenover de Parijse opstand. Het blad „De Vrijheid, orgaan van het volk", geredigeerd door Charles Rodenback dat de Internationale Arbeiders-Associatie

(I.A.A.) goed gezind was, leverde wèl een vurig pleidooi vóór de communards en verscheen na „la semaine sanglante" met een rouwrand. Maar tekenend voor de geringe invloed en wervingskracht van het tijdschrift is het feit, dat het op 5 augustus 1871 voor het laatst verscheen. De Nederlandse arbeiders — voorzover zij tot enig politiek bewustzijn waren gekomen — wezen kennelijk het radicalisme van de communards af en zochten hun heil bij het gematigde Algemeen Nederlands Werkliedenverbond, dat in oktober 1871 werd opgericht. Ik teken hierbij nog aan, dat de geschriften van Marx in arbeiderskringen vrijwel onbekend waren, óók tengevolge van het feit, dat zij nog niet in het Nederlands waren vertaald. De bekende uitspraak van Marx zullen slechts weinigen in Nederland gekend hebben:

„Het Parijs van de arbeiders, met zijn Commune, zal voor immer worden gezongen als de roemrijke wegbereider voor een nieuwe maatschappij. De herinnering aan zijn martelaren wordt eerbiedig gekoesterd aan het grote hart van de arbeidersklasse".

Verwonderlijk is, dat het Amsterdamse Palingoproer van 1886 tot ver over onze grenzen de aandacht trok, terwijl de Parijse Commune in ons land slechts weinig pennen in beweging bracht. De beperkte belangstelling voor en de geringe informatie over het buitenland samenhangend met een zekere Hollandse zelfgenoegzaamheid kunnen als oorzaken aangewezen worden voor dit geringe medeleven. Het heroïsche aspect van de Commune kon slechts een enkeling inspireren. Misschien kan ook hier de bekende uitspraak van Huizinga in zijn „Nederlands' geestesmerk" als verklaring dienen: „Het beeld van het Nederlandse volksbestaan in de bloeitijd heeft tot grondtrek, dat het onheroïsch is. Het mist de wildheid en de felheid, die wij plegen te verbinden aan het beeld van het Spanje van Cervantes tot Calderon, het Frankrijk van de mousquetaires, het Engeland der Cavaliers en der Ironsides beide. Hoe kan het anders? Een staat, opgebouwd uit welvarende burgerijen van matig grote steden en uit tamelijk tevreden boerengemeenten, is geen kweekbodem voor hetgeen men het heroïsche noemt . . ."
Men kan uit de kringen der zogeheten „hogere standen" weinig anders verwachten dan een felle afwijzing van het historisch gebeuren in Parijs. Ik denk hier bv. aan het boekje van C. E. van Koetsveld „De Internationale en de commune. Twee tijdperken" ('s-Gravenhage, 1872). De bekende prof. Jan ten Brink poogde in zijn „De opstand der proletariërs" (Amsterdam, 1876) evenwel tot een genuanceerder beeld te komen.
Aan de gezindheid van een tijdgenoot en waarnemer als Gerard Keller, schrijver van het boek „Het vermoorde Parijs" kan men moeilijk twijfelen, wanneer men ziet, dat dit geschrift, „bewerkt volgens de beste bronnen en na eigen aanschouwing" wordt voorafgegaan door een gedicht, getiteld „Parijs" van Isaac da Costa, dat aan duidelijkheid niets te wensen overlaat. Ik citeer hier slechts enkele regels van deze in vervoering geraakte poëet.

Die Stad, in weelde groot geworden,
in weelde, en moord, en krijgsgeweld,
door 't woên van Jacobijnsche horden
en een gewetenloozen Held
tot Stedenkoningin verheven,
ontzachlijk, machtig over de aard,
en wie geen Almacht-zelf doet beven,
wier zwavelregen haar nog spaart!

Die Stad is 't Babel onzer dagen!
Als Babel stort zy eens in puin!
De grond is moede haar te dragen!
De Hemel haat haar trotsche kruin!
Die Stad is 't hedendaagsch Gomorrhe,
't verbeestlijkt Sodom van Euroop,
dat, schoon de donder om haar knorre,
geen God vermoedt, wiens macht
haar sloop'!

Eén woord zal uit den Hemel donderen!
en, Stad der steden, gy stort neêr!
Met al uw gruwlen, al uw wonderen,
uw ijdelheên en bloedige eer!
En de al te lang verbaasde volken
bezingen d'ondergang der Stad,
die, 't hoofd verbergend in de wolken,
den naam van God met voeten trad!

Bekeer, verneêr u, smeek genade!
De keus is ligt, de tijd is kort!
De wereld slaat angstvallig gade
wat van uw hachlijk noodlot word'!
Hoe zal de toekomst van u wagen
gy, thands der Duivlen Paradijs?
Zijt gy het Ninive onzer dagen,
of 't aan den Vloek gewijd Parijs?

Gerard Keller's houding ten aanzien van de Commune blijkt duidelijk uit een passage als deze: „Bij de vele weldaden, die de Commune bewees aan hen, over wie zij hare zorgen had uitgestrekt, sprak het vanzelf, dat zij behoefte gevoelde, om het nogmaals duidelijk te maken, wat zij eigenlijk verlangde of liever, wat Parijs verlangde, want zij sprak altijd namens het volk, niettegenstaande het volk tallooze bewijzen gaf, dat het niet van de Commune gediend wilde zijn . . ." (pag. 75). Anderzijds spaart Keller ook de regering-Thiers, die een toevlucht in Versailles had gezocht, zijn kritiek niet, getuige deze regels over de bekende pogingen van de vrijmetselaars om te bemiddelen:

„Reeds vroeger had zij eene deputatie naar Thiers gezonden, maar geheel vruchteloos. Het hoofd van het Bewind is geen vrijmetselaar, en begreep niet uit kracht van welk beginsel de orde zich met zoo iets bemoeide. Zij was immers geen politiek ligchaam! Een later bezoek had hetzelfde resultaat opgeleverd; de oude man, koppig als de meesten van zijn leeftijd, moest en zou door geweld den opstand bedwingen.
Wij behooren volstrekt niet tot de bewonderaars of aanhangers van de Commune, en zijn geenszins blind voor hare tallooze gebreken en dwaasheden, misslagen en misdaden; maar niemand kan ontkennen, dat de voortdurende hardnekkige weigering van Versailles om iets te doen, wat dan ook maar in naam eenige bevrediging kon geven, en zoodoende de aarzelenden op zijne zijde te krijgen, veel heeft bijgedragen om de zaak tot het uiterste te doen komen." (pag. 98)

De betekenis van de Parijse Commune die bepaald méér was dan een plaatselijke revolutie, wordt door Keller, ondanks zijn kritiek, toch op de juiste waarde geschat. Hij schrijft:

„Men moge denken over de centralisatie zooals men wil, een feit is het, dat Frankrijk, gedurende de twintig jaren van Napoleons regering, volkomen gecentraliseerd is en zijn lot van de hoofdstad verwacht. «Als er geen Parijs was, zou men er een moeten bouwen,» zeide mij een Parijzenaar, en in den grond der zaak had hij gelijk. Men is sedert onheugelijke tijden gewoon Parijs naar de oogen te zien, en niet op eens kan

men zich gewennen aan een toestand van zelfstandigheid. Vandaar dat eene revolutie te Parijs van veel meer gewigt is, dan eene revolutie te Berlijn voor Pruissen, of te Weenen voor Oostenrijk wezen zou. In ons land, met zijne herinneringen aan de bondgenootschappelijke republiek, zou Amsterdam of den Haag kunnen ophouden te bestaan, zonder dat dit in de andere provinciën, ja in Holland zelf, eenige verandering van gewigt te weeg bragt; maar Frankrijk is zoozeer gecentraliseerd in de hoofdstad, dat de geringste schok aldaar zich in alle departementen in meer of mindere mate gevoelen doet.
Gansch Frankrijk ontving dan ook den weerslag der treurige gebeurtenissen, waaraan de hoofdstad dit jaar blootstond. Het beleg van Parijs was daarom de gewigtigste gebeurtenis uit den geheelen oorlog met Duitschland, en wat er op volgde, de Commune en de brandstichters, een feit, dat het gansche land in beroering bragt. Geheel Fraknrijk schepte weder adem, nu die periode van het schrikbewind voorbij was, en, zoo er nog geen opgewekte zin heerschte, dan was dit gedeeltelijk toe te schrijven aan de verliezen, die men zelf had geleden en voor een gedeelte ook aan de vrees, dat de toestand van rust nog niet duurzaam zou zijn." (pag. 6)

Over de petroleuses en het tragisch einde van de Commune lezen we bij Keller tenslotte:

„De Parijzenaars hadden een doodelijken schrik voor de petroleurs en petroleuses, en men zegt, dat onder den indruk van dien schrik, menigeen als zoodanig is gefusilleerd of gedood. Een voorbeeld er van werd ons door den secretaris van het nederlandsch genootschap te Parijs, den heer Everwijn, verhaald. Op onze vraag, of er ook Hollanders onder de communards waren, deelde de heer Everwijn ons mede, dat zich te Satory ééne vrouw bevond, die beweerde van hollandsche afkomst te zijn, maar wier verleden van dien aard was, dat ons Gouvernement zich aan haar niet bijzonder kon laten gelegen liggen. Daarentegen waren onder hen, die in deze dagen omkwamen, ook verscheidene Hollanders geweest, onder anderen zekere Trijbels . . .
Zoo de communards wreed waren, de troepen deden voor hen niet onder, toen zij eenmaal meester waren van de stad. De Franschen schrijven thans, zoo riep de *Times* uit, de bloedigste bladzijde in hunne geschiedenis en in de geschiedenis der wereld. Het verwijt van ongehoorde wreedheid is thans niet meer op eene enkele partij van toepassing. De troepen van Versailles schijnen die van de Commune nog te willen overtreffen . . ." (pag. 187)

Bij Keller's opmerking over de Hollanders, die in Parijs aanwezig waren, teken ik nog aan, dat ook de beide schilders Jacob en Matthijs Maris de zijde van de communards hadden gekozen.
Een andere Nederlandse publikatie, in 1871 in Haarlem verschenen, is die van S. M. N. Calisch, getiteld „De verwoesting van Parijs, mei 1871; eene vluchtige schets". De auteur toont begrip te hebben voor de uitgangspunten van de communards:

„De partij, die met de mannen der Commune sympathiseerde, had inderdaad geen kwade beginselen. Zij ging uit van het denkbeeld van decentralisatie, van een volkomen afscheiding van de steden en de regeering des lands. *Selfgovernment* van de groote steden was de eisch; en die eisch was zoo onbillijk niet. Jammer echter dat dit verlangen, nog vóór dat het in der minne geuit was, van gewapend verzet vergezeld ging, en nog meer jammer dat de regeering te Versailles die beweging niet, toen het nog tijd was, in de geboorte heeft gesmoord.
Wij herhalen het: het beginsel waarop de Commune hare kwade praktijken bouwde, de basis waarop zij weldra haar schrikbewind grondvestte, was op zich zelf niet afkeu-

renswaardig, en zeer zeker veel minder slecht dan de kwalijk gekozen middelen om tot de uitvoering te geraken. Vrijheid van de gemeenten, onafhankelijkheid van de regeering wat het inwendige betreft, is vooral in Frankrijk, waar de centralisatiegeest van de eerste republiek en later van keizer Napoleon III noodlottig heeft gewerkt, wellicht wenschelijk.
Federatieve republieken hebben de meeste kans haar bestaan te bestendigen; Amerika en Zwitserland zijn daarvan duidelijke voorbeelden, en men mag het gewis betreuren dat de bedoelingen eener partij, die het wél met het land meende, zijn geneutraliseerd geworden door de wijze, waarop het parijsche gemeen, aangevoerd door egoïsten, van de gebeurtenissen partij trok." (pag. 5)

Over het programma van de Commune schrijft Calisch:

„Het programma der Commune mag als curiositeit hier niet ontbreken. Hoofdzakelijk zijn de volgende punten daarin opgenomen: verantwoordelijkheid en voortdurende herroepbaarheid der lasthebbers van het volk of van de Commune (dus het imperatieve mandaat); autonomie der nationale garde; opheffing van de prefectuur van politie, en opdracht van het waken voor openbare veiligheid aan de nationale garde, die onder de onmiddellijke bevelen der Commune was geplaatst; opheffing van het staande leger; intrekking van alle subsidiën ten behoeve der eeredienst, der schouwburgen en der dagbladpers; invoering van het volledige maatschappelijk onderwijs; het instellen van eene enquète voor de verantwoordelijkheid van openbare personen, en zorgvuldig onderzoek naar de geschikte middelen om aan den voortbrenger kapitaal en crediet te verschaffen. — Van dit programma waren verscheidene dekreeten, die er hoegenaamd niet op gebaseerd zijn, het uitvloeisel . . ." (pag. 21)
Onder de eerste dekreeten bekleedden de volgende de voornaamste plaats: Afschaffing der conscriptie. Algemeene dienstplicht bij de nationale garde. Binnen Parijs mogen geene andere troepen-korpsen worden gevormd of binnengelaten dan de nationale garde. Verboden werd voort te gaan met den verkoop van onopgevraagde panden der banken van leening. Aan alle ambtenaren werd last gegeven de besluiten van de regeering te Versailles niet meer te eerbiedigen. Een maximum van 6000 francs per jaar werd voor de belooning van staatsambtenaren gesteld. Verder decreteerde men: verbod aan de burgers om uit Parijs te vertrekken met uitrusting, wapenen of militaire kleeding; Het in staat van beschuldiging stellen van Thiers, Faure, Picard, Dufaure, Simon, Pothuan, en het in beslag nemen van hunne eigendommen en goederen, totdat zij zich zouden hebben verantwoord; het opvoeden op staatskosten en het onderhoud van weduwen en weezen van gevallene nationale garden . . ." (pag. 23)

Calisch citeert verder een lange brief van een Hollander, waarin de volgende regels een aardige karakteristiek geven van de situatie in Parijs:

„Zoodra de troepen voorbij zijn getrokken, vormen er zich verscheidene groepen van burgers, die met levendigheid over het verraad van Cluseret redeneeren; want het is eene uitgemaakte zaak, dat de Franschman wel verraden, maar niet geslagen kan worden. Een weinig verder wordt Thiers, "*cet horrible petit singe*", de mantel uitgeveegd, of hoort men verwondering er over aan den dag leggen, dat de mannen van het Stadhuis den Aartsbisschop van Parijs nog geen hoofd kleiner hebben gemaakt. Naast de groepen waarin overluid wordt gedebatteerd, bespeurt men er ook eenige, voor een groot gedeelte uit vrouwen bestaande, waarin met gesmoorde stem de Commune verwenscht wordt, die de kinderen der Parijzenaars ter slachtbank leidt en het vertier en den arbeid vernietigt, onder voorwendsel, dat zij het volk vrij en gelukkig wil maken. Allerwege zijn de muren en plakborden, niet, zoo als vroeger, met affiches van schouwburgen en volksvermakelijkheden, maar met decreten van de Commune en met oproepingen, proclamatiën van allerlei *Ligues* en *Unions* bedekt, die *à la recherche* zijn van eene "conciliatie" en van eene poging tot transactie", welke met geene mogelijkheid

te gelukken schijnt. Die plakkaten trekken een aantal lezers van allerhande slag: naar de loopplaatsen gaande sedentaire garden, en dat wel van beider kunne — want ook daaraan ontbreekt het thans zelfs niet — en bedrukte huismoeders bij de vleet. Van tijd tot tijd worden zij in hunne lectuur gestoord door het rumoer van troepen *gamins*, die het rijtuig van een aan zijn rooden sjerp herkend lid van de Commune narennen, of, onder het zingen van eenige revolutionnaire lijfdeunen, den een of anderen geïmproviseerden, van top tot teen gegalonneerden en op een steigerend paard gezeten generaal of kolonel volgen."

Geen ooggetuige, maar wèl een tijdgenoot, die het gebeuren met belangstelling moet hebben gevolgd, was Mr. H. P. G. Quack. Opmerkelijk is het genuanceerde oordeel over de Commune, waartoe hij in het hoofdstuk over Bakoenin kwam:

„Zelfs de val van Parijs — een slachting, waarbij het overtuigend bleek, dat de meedoogenlooze koude wreedheid niet zoozeer aan de zijde der anarchisten, als aan die der triomfeerende mannen van „de orde" was — verborg, vooral in de laatste dagen van den strijd, volgens Bakounin, toekomst-kiemen in de asch. Het was de manifestatie van een richting. Wij, de nú levenden, kunnen dit bevestigen. Gambetta zag hier volkomen averechts. In zijn vermaarde redevoering van 26 October 1876 voor zijn kiezers in de wijk Belleville, sprekend over de aanhangige amnestie der commune-leden, zeide hij later het volgende: „ik zeg dat er een zeer behendige verraderlijke meening is, die de gebeurtenissen der Commune misduidend, ze tot een soort van manifestatie en explosie van een school vervormt, terwijl men al te goed weet dat de opstand van 18 Maart niet anders is geweest dan een stuiptrekking van ellende, hongersnood en wanhoop". Neen, o Gambetta! Bakounin, die 2 Juli 1876 overleed, kon u toen niet meer tegenspreken, maar de laatste vijfentwintig jaren der negentiende eeuw hebben genoegzaam bewezen, dat het bloed der dertigduizend door de troepen van Thiers gefusilleerde aanhangers der Commune, dat het lijden der 40,000 door diezelfde troepen meêgesleurde gevangenen, niet gevloeid en geleden is voor een grillig misdrijf, voor een vlaag van alcoholische koorts eener „bezeten" stad, maar voor dromen van rechtvaardigheid — ijdele, onzinnige, en vermetele droomen in onzen tijd — maar te verwerkelijken eens wellicht in de verre, verre toekomst."

(uitgave 1901, Deel VI, pag. 115-116)

Quack beoordeelde de Commune niet als een geïsoleerd gebeuren, dat slechts van historische betekenis was. Ook W. H. Vliegen zag de Commune in een ruimer perspectief toen hij schreef:

„Men kan die geweldige gebeurtenis enerzijds beschouwen als een wanhoopsdaad van een verslagen volk, maar anderzijds moet men er ook in zien de doorwerking van het historische revolutionaire verleden van de Seine-stad. Ik geloof, dat beide factoren hier aan het werk waren . . . Er was geen sprake van dat de Commune een daad was van de Internationale, het was ook geen opstand van de Parijse arbeiders alleen. De oude revolutionaire buurten als Belleville en Montmartre deden in hun geheel mede, de burgerij evengoed als de arbeiders. Maar dat de Internationale en de socialisten in het algemeen de schuld kregen, toen ze ten onder lag, spreekt wel van zelf. En voor vele jaren was de socialistische beweging in Frankrijk neergeslagen. Eerst in de tachtiger jaren begon de herleving. En men kan dan ook zeggen, dat met de Commune van Parijs een tijdperk in de socialistische ontwikkeling is afgesloten, nl. het tijdperk van het wondergeloof in de revolutie. Het zou de laatste maal zijn dat op grote schaal barrikades werden opgericht . . ." („Over oorsprong, geschiedenis en hedendaagse stand der socialistische beweging", Amsterdam, 1931, pag. 109).

De felle discussies van voor- en tegenstanders van de Commune zijn thans geluwd. Zoals ook uit de beoordeling van Vliegen blijkt, heeft de Commune, nu de afstand in de tijd groter is geworden, het karakter van een mythe verloren. Het programma van de Commune, hoe indrukwekkend ook, gezien de toenmalige sociale verhoudingen, kan niet langer als model dienen. Maar ook in de kringen van tegenstanders, waarvan er enkele aan het woord werden gelaten, is de beoordeling genuanceerder geworden. Dit bleek ook uit een herdenkingsartikel, dat de bekende auteur Pierre H. Dubois in het liberale dagblad „Het Vaderland" (27 maart) schreef. Zijn conclusies, waarmee dit artikel wordt afgesloten, zullen anno 1971 slechts bij weinigen kritiek ontmoeten.

Over de Commune als symbool schrijft Dubois:

„De betekenis van dat symbool is in de loop der jaren herhaaldelijk verschoven en geïnterpreteerd, overeenkomstig politieke, sociale, historische en sociologische gezichtspunten. Dat de aandacht daartoe in hoofdzaak beperkt blijft, bewijst niet dat de betekenis ervan minder universeel is. Integendeel, men mag eruit afleiden dat de Commune, ook nu nog, voorwerp is van een psychologisch interdict, van een taboe. De achtergrond van de Commune is immers het fundamentele probleem van de sociale rechtvaardigheid.

En hoe ook de tegenstellingen in latere jaren zijn geëvolueerd, hoezeer de klassetegenstellingen van de negentiende en het begin der twintigste eeuw in het westen ook de neiging tonen te vervagen of andere accenten te krijgen, de sociale rechtvaardigheid blijft het probleem bij uitstek, dat telkens opnieuw in allerlei, soms niet onmiddellijk herkenbare vormen terugkeert. Het heeft niet altijd zin, het is vaak ongewettigd en louter bewuste mythe-vorming zich daarvoor op de Commune te beroepen. De historische context daarvan is uniek en onherhaalbaar. Maar dat geldt niet voor het wezen ervan, het conflict tussen de diepe aspiraties van de mens: universele rechtvaardigheid en gelijkheid enerzijds; ongelijkheid, macht en bezit daartegenover".

P. Krug

The Times over de Commune van Parijs

Voor lezers van de Londense Times kwam de opstand in Parijs niet onverwacht en al heel spoedig werd de ernst van de situatie ingezien. Op 23 maart 1871 schrijft The Times: „the insurrection is said to be dying out, but all symptoms agree in leading to the conclusion that the insurgents will not tamely retire from the position they have won. The days when smooth words could disperse a mob of discontented workmen have gone by."
Aangaande de oorzaken van de opstand raakt de hoofdredactie al op 23 maart in discussie met de Franse correspondent, die „seeking to explain away the ignominious acquiescence of the mass of his fellow Parisians in the assumption of authority by the Central Committee, finds their best excuse in a prevailing distrust of M. Thiers and his colleagues as a Government without energy and without aims, without decision and without purpose. We fear this is an excuse for an inaction due to less plausible reasons, and that the other causes he mentions, the Parisian feeling that it is as well to be overpowered by Belleville as by the Provinces, the wish to continue to receive fifteen-pence a day for doing nothing, the secret satisfaction — if the satisfaction be not avowed — at the installation of a regime which promises a general liquidation of debts, are more powerful than distrust of M. Thiers or resentment at the prolonged faintheartedness of the Ministry." Later verandert de hoofdredactie overigens van mening over „M. Thiers": op 3 april wordt ongeduldig gevraagd tot hoe lang Thiers Parijs nog zal veroordelen te wachten op haar verlossing (delivery). In het zelfde artikel wordt wél gepleit voor fundamentele veranderingen, zoals een nieuwe kieswet en een ander kiesrecht, opdat Parijs niet voortdurend door de boeren zal worden overstemd. Begin april voegt The Times nieuwe oorzaken voor het ontstaan van de Commune toe aan het lijstje van 23 maart: overbevolking, het bezit van wapens en . . . „the Communist was at their ear teaching his lesson; need we be surprised at the result?". Toch houdt de Parijse correspondent in het zelfde nummer van The Times vol, dat de omwenteling van Parijs, die The Times op 25 maart „de Vierde Franse Revolutie" had genoemd, ‚s,causeless" zou zijn. Het onderkennen van óorzaken voor de revolutie verhindert de hoofdredactie overigens niet de Commune geen enkele levenskans toe te schrijven en wel, omdat Thiers en de regering heel Frankrijk en twee derden van Parijs, zelfs naar aantal inwoners gerekend, achter zich heeft. Bovendien: „they have on their side reason, justice, and all sound patriotic feeling". Om deze redenen staat The Times dan ook sinds het begin van de burgeroorlog een flink optreden van Thiers voor, waaraan steeds wordt toegevoegd, dat de Commune niet alleen moet worden neergeslagen, maar dat de wéttige regering de plicht heeft aan de gerechtvaardigde verlangens van de Commune tegemoet te komen. En dit zou dan óok een oplossing moeten inhouden van de financiële zorgen van de Parijzenaars. Tenslotte zal alle subsidie minder duur uitkomen dan een verlenging van de strijd. In de mogelijkheid of het nut van een vredesverdrag, of wapenstilstand, tussen Versailles en Parijs heeft The Times van het begin af niet willen geloven. In dit verband noemt de eigen correspondent van het blad, op 13 april, behalve luiheid en een sterk politiek gevoel als achtergrond van de Commune ook nog militaire instincten, die de propaganda van de Commune tijdens het beleg hebben geholpen en die nu de voornaamste hindernis tot de vrede zouden zijn.

Het laatste citaat geeft ook aan wat, volgens The Times, de doelstellingen van de Commune zouden zijn; gaandeweg zouden „militaire instincten" een grotere rol gaan spelen in het conflict tussen Parijs en Versailles dan ideologische verschillen. Informatie over de doelstellingen blijkt het zwakste punt te zijn in de commentaren van The Times over de gebeurtenissen in Parijs. De speciale correspondent schrijft op 23 maart: „we shall receive a very rough lesson in Communism indeed, and require all our philosophy calmly to accept the principle that Belleville and Montmartre have in the abstract as good a right to our property as we have ourselves". De Franse correspondent omschrijft op dezelfde dag als doel van de opstand: het brengen van „Socialism", a hollow and empty notion which vanishes when it is pressed in the vice of reasoning, but which has for them a totally different significance and can be summed up in this axiom, „the right of those who have not to take from those who have". What they want more especially is to keep the power in their own hands, in order to draw from it all the advantages they can for their own profit... Their apparent disinterestedness is as sincere and as true as their love of liberty, which they violate in all its forms . . . as their pretended respect for human life." Volgens deze Franse correspondent wordt de opstand dan ook geheel door de Internationale geleid en zou de Commune álle gewoonten en ideeën van wet en recht wensen te veranderen. Onverwacht daarnaast is de lof van de hóofdredactie voor de leiders van het onrustige, hongerige Parijse volk: zij zijn kundig, hebben kennis van zaken, schrijven goed en publiceren betere proclamaties dan hun tegenstanders, „but there is reason to fear that no hero of the past whose sinister reputation has come down to us was more ruthless and unscrupulous than these men would show themselves to be on occasion. Yet this dangerous sentiment of Democracy, this conspiracy against civilisation in its so-called capital — which if it gained full power for three months would drag down Paris and France to ruin — were very imperfectly apprehended by those beyond the pale of initiation." Zeker, de hoofdredactie in Londen ziet enige rechtvaardigheid in het verlangen naar een gemeentelijk bestuur en een grotere invloed op de Nationale Vergadering, maar deze eisen komen de hoofdredactie voor als voorwendsels nu de Commune nationále pretenties blijkt te koesteren. De Parijse correspondent reageert en rapporteert emotioneler: Jacobijns geweld om in het zadel te blijven: dát is het doel van de revolutie van 18 maart die volgens eigen zeggen de stad zou bevrijden en de mensheid gelukkig zou maken. Wanneer de Commune eindelijk haar doelstellingen in de Déclaration au peuple français uiteenzet, is het oordeel van deze correspondent hierover: „it is a confused medley of contradictory and ill-conceived ideas, of absurdities, of arrogant pretensions, and of lies." De hoofdredactie had eerder toegegeven dat de Commune althans een *methode* had en de „public morality, although it is not our own, is, after all, merely a somewhat bolder and rougher application of principles on which some preceding French Governments have consistently acted." Ter verklaring wordt hieraan toegevoegd, dat The Times hierbij niet zo zeer spreekt over de gemeenteraad die de Commune wordt genoemd „we use the word typifying the revolutionary principle now dominant in the French capital — a principle independent not only of forms of government, but even of men. What is gaining strength in Paris is the Revolution — the popular protest against the National Assembly and its Executive." Later aarzelt The Times niet te schrijven dat de geest van de Commune de werkelijke geest van de Internationale is „a spirit which professes to ignore patriotism in favour of universal fraternity, and which makes light of historical monuments in comparison with social creeds."

De speciale correspondent van The Times (door Versailles beschuldigd van „tenderness" t.o.v. de Commune) geeft op 5 mei tenslotte een uitvoerige uiteenzetting over de doeleinden van de twee rivaliserende groepen die hij in de Commune meent te kunnen onderscheiden: communisten en communalisten. Aangaande de beschuldiging aan zijn eigen adres, schrijft hij: „it is possible that some of us critics here in Paris are guilty of what to outsiders may appear like tenderness for these, because we happen to have

the advantage of seeing something of them, and know that, right or wrong, they are many of them honest men, who are fighting, not for pelf or place, but for a cause which they believe to be not merely good or better than the cause opposed to is, but so good that the future welfare of France, and, therefore, as some of them would say, of mankind depends upon its success, and that it is therefore worth risking even one's life for." De hoofdredactie wil deze visie wel aanvaarden, maar noemt toch als belangrijkste kenmerken van de leiders van de Commune ijdelheid en intolerantie. Wanneer de behandeling van Parijs door Versailles oneindig wreder blijkt te zijn dan de Commune ooit geworden is, vraagt de Parijse corespondent zich af wat dan toch het verschil is tussen de vrienden van de Commune en die van de regering te Versailles: „in both we find the same spirit, the same contempt for freedom of opinion, the same instinct of tyranny and oppression. Can a free nation be formed from such elements?"

Al in maart geeft de Parijse correspondent van The Times een beschouwing over de gevolgen van de Commune. Hij voorziet drie mogelijkheden, dat het „betere" deel van de Parijse bevolking de leiding in Parijs overneemt van het Centrale Comité, dat de verontwaardigde provincies zich in samenwerking met de „goede" elementen uit het leger op Parijs zullen storten, of dat de Duitsers de orde zullen herstellen. „I do not hesitate to recognize this last means as the only efficacious one, because it alone can cauterize the wound in which the rabid virus is contained." Enige dagen later meent de hoofdredactie van het blad echter, dat adviezen over de situatie aan wie dan ook te geven, onmogelijk is „where the conditions to be met are not only altogether different from one's own, but are rather those of an other sphere or another stage of creation than the one we are placed in." Wel krijgen eigen landgenoten op 5 april het advies voor de oplossing van de Franse problemen NIET de een of andere pretendent voor de Franse troon te steunen. Een nieuw op te richten monarchie zou geen wortel schieten en waarschijnlijk al ten onder gaan bij de eerste de beste politieke storm, meent de redactie. De vooruitzichten voor Frankrijk, acht The Times in ieder geval somber. Want ook wanneer de Commune zal zijn onderdrukt, daaraan wordt niet getwijfeld, dan nog is er geen vooruitzicht op werkelijke vrede, omdat Frankrijk geen zódanige zin voor vrijheid kent dat mensen met verschillende ideeën de onafhankelijkheid van hun tegenstander respecteren. „Until there shall arise leaders of wider intelligence and more generous aims — men of intellectual capacity and moral faith — France must be the scene of constant strife and convulsion" besluit het artikel van 13 april. Een paar dagen later heeft de Parijse correspondent niet veel hoop dat het drama zonder bloedvergieten zal eindigen. The Times van 21 april geeft Frankrijk de raad, wanneer de orde binnen enkele maanden zal zijn hersteld, zich liever te spiegelen aan ervaringen van het buitenland, Engeland b.v. „We British subjects have come to consider that we carry our country with us wherever we go, and that all the earth is in a manner ours. That is a nobler, and, as it turns out, an easier ambition than that of the French communist or petty proprietor. It is realized before the world, and the world admires our fortune, and even thanks us for the example and the benefit. That is more than can be said of the suicidal struggles of France, which always end by leaving her where she was her fortune still to be made, her career yet to be run."

Andere commentaren hebben dezelfde strekking: de Commune heeft het hele bestaan van de natie in gevaar gebracht, heeft voor eeuwig gapende afgronden tussen klassen, instellingen, herinneringen en mensen geschapen, nu een verbeten reactie triomfeert. „Paris may, perhaps, be rebuilt, but what is to wipe out the blood with which every street of Paris is now stained . . . We have no heart at present to balance the faults and crimes on the two sides, or to assign the relative blame. We only see the worst outburst ever yet displayed of human passions. We see it at the close of fifteen centuries of Christian civilization. We see it in one of the most gifted races of the world, and we know not where to look for hope or consolation" schrijft The Times op 29 mei

en de volgende dag: „Paris, the Paris of civilization is no more. It pitted itself against France, and rather than be beaten has destroyed itself."
Zoals de hoofdredactie van The Times het al op 28 maart 1871 uitdrukte, voor nette Engelsen waren de gebeurtenissen in Frankrijk als gebeurtenissen op een andere planeet. De oorzaken van de opstand van 18 maart en van het twee-maanden lange bestaan van de Commune konden wel min of meer (objectief) aangeduid worden — met de doelstellingen van de mensen in Parijs die leefden onder „toestanden als van een ander stadium van de schepping", was dit veel moeilijker. Een klein aantal demonstranten in Hyde Park had er blijkens een verslag van hun toespraak in The Times van 17 april géén moeite mee zich in te leven in en sympathie te tonen voor de doelstellingen van de Commune van Parijs. „We recognize in you the pioneers of progress and the architects of a new and purer social state" luidde het. „And although our unscrupulous and moribund „Government" may seek, and no doubt are seeking, in collusion with the rebels (sic!) at Versailles, to precipitate foreign intervention in order to annihilate your rights, we the people of London, believing you to be fighting for the liberty of the world and the regeneration of mankind, hereby express our profound admiration for the grandeur of your enterprise, and tender you the honest uncompromising hand of friendship and fellowship. Long live the Universal Republic, Democratic and Social!"

Het aantal sympathisanten met de Commune moet overigens klein zijn geweest. Niet alleen boekte de Engelse sectie van de Internationale een aanzienlijk ledenverlies door de Commune en distancieerden de Britse vakbonden zich volledig (uit vrees voor het niet-verwerpen van de Criminal Law Amendment), ook de regering diende geen wetten in om de activiteiten van de arbeiders te beknotten of te verhinderen dat vluchtelingen uit Parijs het land binnen zouden komen, zoals blijkt uit het antwoord van de Minister op de vraag uit het Lagerhuis „What course the Government intend to take with regard to the authors of what cannot but be regarded by the civilized world as the greatest crime on record if they should succeed in escaping from the city which they have fired and destroyed, and whether in case of their coming to this country they will be treated as political refugees or be dealt with as ordinary criminals under the Extradiction Acts."

S. Loschacoff-de Kanter

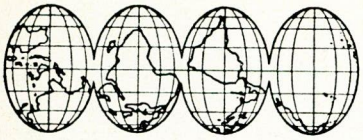

Armoede en rijkdom in een verdeelde wereld

In een lezenswaardig artikel getiteld **„Sociale wetenschappen en ontwikkelingsproblematiek"** heeft **J. J. P. de Jong** in de „Internationale Spectator" (22 febr. 1971) een aantal vragen aan de orde gesteld betreffende de oorzaken van de economische achterstand van vele landen en de mogelijkheden geanalyseerd voor een oplossing van de problemen van deze ontwikkelingslanden, de zogeheten „Derde Wereld".
Een kritische noot ten aanzien van de tot heden gevolgde politiek ontbrak niet. Hieronder volgt een samenvatting van het artikel:

Het achterblijven van de Derde Wereld bij de „rijke" landen is een probleem, waaraan volgens auteur niet genoeg aandacht kan worden besteed. Het is hierbij van groot belang, dat de problematiek van de ontwikkelingslanden zo zuiver mogelijk door het zgn. Noorden wordt waargenomen en dat analysering daarvan en het aangeven van oplossingen zo kritisch mogelijk geschieden. Het inzicht in de actuele ontwikkelingssituatie wordt echter vaak onbewust vertroebeld door het hanteren van allerlei typisch Westerse waarden en normen. Dit komt dikwijls tot uiting in de definities, die men van de ontwikkelingsproblematiek geeft. Om tot een beter begrip van een bepaald probleem te komen, acht schrijver toepassing van de vergelijkende methode een nuttig middel en daarom vergelijkt hij de situatie in de ontwikkelingslanden met de omstandigheden, waarin het 18e eeuwse Engeland aan de vooravond van de eerste Industriële Revolutie verkeerde.
Voorwaarden voor deze Industriële Revolutie waren vier afzonderlijke revoluties, nl. een demografische, een agrarische, een commerciële en één op transportgebied. Hieraan voegt de auteur nog een vijfde, nl. een sociale revolutie toe. Genoemde revoluties traden ongeveer gelijktijdig en in onderlinge correlatie op. Vooral dit laatste is een belangrijk gegeven, omdat daarbij de vraag rijst, welke van de onderling samenhangende faktoren nu overheerste. Om een „oude" maatschappij in een „nieuwe" te doen overgaan, zijn bepaalde voorwaarden op sociaal, cultureel, politiek, economisch en psychologisch gebied nodig, die onderling een zekere mate van samenhang en wisselwerking moeten vertonen. Vanuit dit standpunt bezien, valt bij ontwikkelingslanden op dat alleen de demografische revolutie zich doorzette, terwijl ontwikkelingen op ander gebied achterbleven of helemaal niet van de grond kwamen.
De vergelijking tussen de situatie in de ontwikkelingslanden en die in het Engeland van vóór de Industriële Revolutie maakt duidelijk dat de problematiek van de ontwikkelingslanden niet alleen vanuit economisch oogpunt moet worden bezien, en voorts dat analysering en oplossing van de problemen bestudering van de sociale, culturele, politieke en economische aspecten in hun onderlinge samenhang vereist. Aan deze studie wordt door niet-Westerse sociologen, psychologen, cultureel-antropologen en economen enerzijds en historici en politicologen anderzijds werkelijk vrij veel gedaan. De laatste groep echter schijnt bij de oplossing van de vigerende problemen nauwelijks te worden ingeschakeld. Erger acht auteur dat de eerste groep (die wèl praktisch werkzaam is) sterk eenzijdig is gericht. De economische benadering als sleutel tot oplossing van het ontwikkelingsvraagstuk wordt duidelijk sterk overschat. Vol-

gens **G. Myrdal** wordt bij de planning van het ontwikkelingswerk bijna alleen aandacht aan de typisch economische factoren geschonken, waarbij men al te vaak vergeet dat de gewenste verandering door attitudes (bijv. de houding tegenover arbeid) en bepaalde instituties (bijv. feodaliteit) kan worden tegengehouden. Myrdal propageert daarom een geheel andere aanpak, waarbij **direct** diverse mogelijkheden voor verandering van attitudes en instituties worden bestudeerd en men zich niet langer tevreden stelt met op veranderingsresultaten te vertrouwen, die slechts **indirect** uit economische ontwikkeling zouden kunnen voortkomen.

Het is echter niet alleen de overheersing van de economische richting, die de sociale wetenschappen belet op een minstens gelijkwaardig niveau te worden ingeschakeld. Een feit is, dat de meeste op de tropen gerichte sociale wetenschappen onvoldoende op ontwikkelingswerk zijn ingesteld. Het gevolg hiervan is dat men vaak weinig oog heeft voor buiteneconomische faktoren. Een tekenend en recent voorbeeld hiervan was de invoering van nieuwe agrarische technieken en rijstsoorten in Zuidoost-Azië, hetgeen weliswaar in sommige gevallen tot het beoogde doel leidde, maar als neveneffect een steeds groter wordende sociale ontwrichting veroorzaakte. Men kan zich afvragen of dit laatste bij een meer geïntegreerde studie vooraf niet had kunnen worden vermeden.

De kern van de oplossing van de problemen van de arme landen ligt volgens schrijver bij die landen zelf en is niet in de eerste plaats van hulp uit het Westen afhankelijk. Een geheel nieuwe visie op de bestudering van ontwikkelingsproblemen en hulpverlening is derhalve dringend noodzakelijk. Dit impliceert dat naast de economische, ook de sociologische, culturele, psychologische en historische problemen van de ontwikkelingslanden in hun onderlinge samenhang moeten worden bestudeerd en dit vereist weer een interdisciplinaire benadering en een sterk regionale gerichtheid. De nieuwe visie en aanpak zouden allereerst in de betrokken landen zelf verwezenlijkt moeten worden, omdat daar de relatie tussen theorie en praktijk direct aanwezig is en onmiddellijk over de middelen en sociale krachten kan worden beschikt om nieuwe ideeën door te voeren. Hiervoor zijn echter een goed toegerust wetenschappelijk apparaat en dito kennis nodig, welke in vele van deze landen ontbreken, terwijl daarnaast het politiek en sociaal klimaat gedurende een bepaalde tijd zeer ongeschikt kan zijn voor werkelijk vrije studie. Hierom alleen al blijft er een belangrijke plaats en functie voor tropische studies in het Westen over. Instituten in het Westen zouden, om praktische betekenis voor ontwikkelingslanden te hebben, een nauwe samenwerking moeten aangaan met soortgelijke instellingen of universiteiten in deze landen, waarbij het tot een vèrgaande uitwisseling van docenten, studenten en steunverlening op technisch en literatuurgebied moet komen.

Geleidelijk is het inzicht gegroeid, dat ook de bijdrage van de historische wetenschap voor de oplossing van de problemen niet kan worden gemist. Over het algemeen echter bestaat in Nederland bij de andere sociale wetenschappen en vooral bij de sociologie, weinig begrip voor de betekenis van de geschiedenis, dit in tegenstelling tot de situatie in Frankrijk. Historische benadering en onderzoek hebben voor de meeste Nederlandse sociologen binnen het kader van hun vak geen functionele betekenis. De geschiedenis moet in staat worden geacht om voor de sociologie de historische dimensie te leveren, al was het alleen maar om de relevantie van bepaalde problemen vanuit de „lange duur" te kunnen bezien. Voor de nieuwe interdisciplinaire bestudering van de situatie in ontwikkelingslanden en de oplossing van de daar aanwezige problemen kan juist de geschiedenis grote waarde hebben, temeer omdat hier begrippen als verandering en ontwikkeling centraal staan. De geschiedenisstudie zou actuele vraagstukken, die door de sociale actualiteitswetenschappen bestudeerd worden, op hun historische ontwikkeling kunnen onderzoeken teneinde er die aspecten, welke over een langere periode bezien het meest relevant zijn, uit te lichten. In een breed historisch onderzoek zou kunnen

worden nagegaan of er bepaalde problemen en structuren uit het verleden te traceren zijn, die ook thans, doch onbewust, een rol spelen.
Na een en ander aan de hand van een voorbeeld (betrekking hebbend op de relevantie van hedendaagse sociaal-politieke studies bij het analyseren van de ontwikkelingssituatie in Indonesië) te hebben geadstrueerd, stelt schrijver tenslotte, dat hij bij inschakeling van de historische wetenschap bij de op de tropen gerichte studies niet in de eerste plaats aan de methode denkt, die voornamelijk filologisch-literair is gericht en van de „histoire événementielle" uitgaat. Voor de aansluiting in interdisciplinair verband bij de andere tropische sociale wetenschappen is dié historische methode vereist, welke zich meer vertrouwd heeft gemaakt met de methodieken van de andere disciplines. De filologisch-literaire benadering kan voor het functioneel maken van de geschiedenis t.b.v. de studie van ontwikkelingsvraagstukken wel betekenis hebben, maar dat in de kwaliteit van materiaalleverancier, kritisch schifter en bestudeerder van bronnen.
Het probleem armoede-rijkdom in onze wereld had evenzeer de aandacht van L. S. Wehrle, die in het bekende Amerikaanse maandblad „Foreign affairs" (april 1971) een artikel schreef onder de titel „Affluence and the world to-morrow". Wij geven de kern van dit artikel hier weer: De jacht op welvaart is het doel van deze tijd. Het wordt steeds onzekerder waarheen dit streven de geïndustrialiseerde en de onderontwikkelde landen zal leiden. Op welke wijze zal de welvaart tezamen met andere faktoren de wereld in de komende 30 jaar herscheppen en hoe zal deze gewijzigde wereld er naar internationale maatstaven uitzien? Dit is de vraag, die auteur in het onderhavige artikel wil beantwoorden.
Overvloed heeft de neiging de traditionele cultuurpatronen aan te tasten of — eerder nog — om te vormen. Sommige culturen schijnen zich beter aan te passen aan de noden van de industriële maatschappij dan andere, zoals bijv. de Japanse en de Duitse. Maar in alle gevallen van beïnvloeding van de cultuur door de welvaart wordt de individuele afhankelijkheid van het economische systeem en van de staat vergroot en de individuele afhankelijkheid van familie, kerk en gemeenschap kleiner. Deze nieuwe soorten afhankelijkheid scheppen nieuwe verantwoordelijkheden voor de staat en leiden tot een bureaucratische regering. Ook in Amerika heeft de welvaart de bestaande problemen niet kunnen oplossen; dit is een vreemde wens gebleven. Een kwart eeuw van ongekende economische groei heeft aan Amerika's 350 jaar oude negertraditie geen einde kunnen maken. Voorts veroorzaakt de overvloed in bepaalde landen een ongekende bevolkingsexplosie en ziet een deel van de hedendaagse jeugd de huidige wereld als een nachtmerrie van onrechtvaardigheid, machteloosheid en onmenselijkheid, die tal van ecologische problemen schept. Ook zijn er tekenen, dat de cultuur van de overvloed in de VS de vitaliteit aan het economisch systeem zou kunnen ontnemen door de arbeidsethiek aan te tasten.
Vooral de ontwikkelingslanden hebben een moeilijke tijd. Een opmerkelijke economische groei over de afgelopen 20 jaar werd weer gecompenseerd door hogere verwachtingen t.a.v. de vooruitgang en een snelle bevolkingsgroei. Bovendien worden ook deze landen met ernstige politieke, ecologische en psychologische problemen geconfronteerd.
In de **eerste** plaats zijn er aanwijzingen, dat de politieke structuren in de ontwikkelingslanden niet voldoende of snel genoeg evolueren om economische groei boven een bepaald niveau mogelijk te maken. Men denke hierbij aan India, waar de zgn. Groene Revolutie extra eisen en economische druk deed ontstaan. Ook Latijns-Amerika geeft van één en ander een goed beeld.
In de **tweede** plaats wordt de ene vorm van moeizaam verkregen evenwicht (het malthusiaans evenwicht tussen voedsel en bevolking) door een andere gecompliceerde vorm van evenwicht tussen meer voedsel en een toenemende bevolking vervangen.
In de **derde** plaats worden de ontwikkelingslanden met een psychologisch pro-

bleem geconfronteerd, want niet alleen vraagt men hun een buitenlandse culturele invloed te aanvaarden (verwestering) maar ook moeten deze landen aanzien hoe de Westerse cultuur op onzekere wijze met de consequenties van haar eigen successen kampt.

De vraag of er kans bestaat dat de ontwikkelingslanden daarom andere wegen zullen inslaan en een alternatieve oplossing zullen zoeken voor de vèrgaande consumptie en de hechte banden met de wereldeconomie, beantwoordt auteur voorlopig ontkennend, omdat de Derde Wereld vooral afhankelijk is van het economisch gebeuren in de geïndustrialiseerde landen. Men mag in dit verband ook niet de wijze, waarop Amerika in de zestiger jaren overal vol optimisme en vertrouwen hulp verleende, vergeten. Dit optreden is nl. van zeer grote psychologische waarde voor de ontwikkeling der Derde Wereld geweest.

Anderzijds zal het feit, dat de Amerikanen nu bezig zijn zich terug te trekken uit de directe hulpverlening en een groot deel van de hulpverlening via internationale organisaties willen doen geschieden, zeker niet zonder gevolgen blijven. Hieruit blijkt nl., dat de VS zelf niet meer zo zeker zijn van hetgeen zij vroeger propageerden. Dit zal weer tot gevolg hebben dat zij gebrek aan zelfvertrouwen in de onderontwikkelde landen zaaien. Men mag zelfs stellen dat naarmate de landen van het Westen zelf met grote interne problemen worden geconfronteerd, de onderontwikkelde gebieden hun kort geflirt met Westelijke waarden en handelspatronen als een rampzalig fiasco zullen gaan beschouwen en het gevaar is dan geenszins denkbeeldig, dat zij zich tot charismatische en mystieke leiders zullen wenden, die menen meer kracht te kunnen putten uit hun traditionele opvattingen.

Indien de geïndustrialiseerde landen falen, zou hongersnood en wanorde in de gehele wereldeconomie het gevolg zijn. Zouden de landen van het Westen in dat geval de rijen sluiten en de wereldeconomie op imperialistische wijze terugdraaien, teneinde de eigen levensstandaard te beschermen? Of zouden deze landen zich kunnen losmaken van de Derde Wereld, terwijl zij toch blijvend met de ellende van de onderontwikkelde landen worden geconfronteerd?

Een zeer kritisch geluid liet de bekende Zweede econoom G. Myrdal onlangs horen in het „Bulletin of the Atomic Scientists" (januari 1971). Het artikel heeft tot titel „Are the developing countries really developing?" Schr. wijst erop dat de kloof tussen de arme en rijke landen steeds groter wordt. Werkeloosheid tengevolge van onvoldoende werkgelegenheid zowel in de landbouw als in de industrie is een algemeen voorkomend verschijnsel in de ontwikkelingslanden. De noodzakelijke landhervormingen blijven veelal achterwege. Myrdal merkt verder o.m. op:

De verklaring van een dergelijke teleurstellende gang van zaken moet men zoeken in de machtsstructuur van de ontwikkelingslanden. In deze landen met een zowel democratisch als autoritair bewind is de macht in handen van een élite-groep waarbij ook de zgn. „middenklasse" moet worden gerekend. Deze situatie heeft ertoe geleid dat momenteel elk gesprek over landhervorming zoveel mogelijk wordt vermeden en dat dit onderwerp in feite uit de agrarische plannen is verdwenen.

De problemen van ongelijkheid en van de lage agrarische produktie zijn recentelijk voor het voetlicht gekomen door de introductie van de zgn. wonder-graansoorten en het visioen van de „Groene Revolutie". De beschikking over deze wonder-granen heeft echter wederom ertoe geleid dat slechts de meer gegoede boeren hiervan konden profiteren, terwijl voorts de daardoor ontstane euforie tot effect heeft gehad dat de kwestie van landhervorming in de doofpot werd gestopt. Met de introductie van deze wonder-granen is ook het ernstige probleem van onder- en verkeerde voeding niet opgelost en is tevens t.a.v. dit probleem het gevaar groot dat men niet tot één of andere planformulering komt.

Hierboven werd reeds aangestipt dat de doorvoering van een arbeidsintensieve technologie noodzakelijk moet worden geacht voor de creatie van een adequate werkgelegenheid, maar het kardinale punt

is of de regering van het ontwikkelingsland ertoe genegen is. Gezien de valerende machtsverhoudingen zijn de kansen op dit punt uitermate gering en in sommige Latijnsamerikaanse landen is de neiging tot invoering van arbeidsbesparende technieken dan ook duidelijk te constateren. Ten aanzien van India moet het als zeer teleurstellend worden beschouwd dat men tot dusver geen politiek heeft uitgestippeld om zowel tot een arbeidsintensieve als tot een zeer produktieve agrarische sector te komen.
De invoering van deze arbeidsbesparende technieken zal derhalve niet nalaten de kloof tussen het arme en het rijke deel van de bevolking in de Derde Wereld nog verder te verbreden en zo verkrijgt de Groene Revolutie het effect de werkeloosheid te stimuleren. Stedelijke centra blijven geconfronteerd met een aanzwellende stroom van plattelandsemigranten die onmogelijk alle in het industriële arbeidsproces kunnen worden opgenomen. De bevolkingsmigratie is aldus in feite niets anders dan de verplaatsing van de armoede van het platteland naar de steden.
Een andere faktor, welke ertoe bijdraagt dat de ongelijkheid in de Derde Wereld blijft voortbestaan, is het onderwijsstelsel. In vele ontwikkelingslanden blijkt het onderwijs slechts voor de bevoorrechte klassen bestemd te zijn, terwijl de uitvoering van programma's ter bestrijding van het analfabetisme op verschillende wijzen wordt tegengewerkt. Het moet kenmerkend worden geacht dat de machthebbers in ontwikkelingslanden met behulp van Westerse economen een theorie hebben ontwikkeld waarin de ongelijkheid als een volkomen natuurlijk verschijnsel wordt beschouwd en men schroomt zelfs niet om de ongelijkheid als een preconditie voor economische vooruitgang voor te stellen.
Corrupte praktijken treft men niet alleen overal aan, maar deze nemen zelfs in omvang toe. De literatuur over de ontwikkelingshulp bevat weinig over dit onderwerp, maar in bepaalde gevallen doet men het voorkomen alsof deze praktijken als gunstig voor de ontwikkeling moeten worden beschouwd. De ontwikkelingshulp die door de rijke landen wordt verleend is daarenboven zelden gericht op de nivellering van de ongelijkheid en eerder bedoeld om politieke reacties de kop in te drukken dan om deze op te wekken. Economen en de internationale hulpverleningsorganisaties kunnen zich weliswaar inbeelden dat de ontwikkelingslanden zich werkelijk ontwikkelen, maar de realiteit geeft een geheel ander beeld te zien. *De ontwikkelingsstrategie van zowel de rijke als de arme landen zal radicaal moeten worden gewijzigd, wil men althans de zekerheid hebben dat de arme bevolkingsmassa's van de ontwikkelingssamenwerking zullen profiteren.*

P.K.

Notities van een lezer

Op 4 juni van dit jaar is in Boedapest de befaamde Hongaarse marxist **Georg Lukacs** overleden. Hij was hoogbejaard — 86 jaar — maar nog volop bezig. Zijn werk, van filosofische, literaire en politieke aard, is zeer omvangrijk. De bibliografie telt bijna 900 titels. Er staan al tien dikke delen op de plank, waarin men de laatste jaren zijn werk had verzameld, en er moesten nog zeker drie delen nieuw werk geschreven worden — wat hij noemde: zijn ontologisch hoofdwerk, een ethica en een autobiografie.
Zijn werkkracht was onvoorstelbaar, zij werd gevoed door een grenzeloze belangstelling. Hij was geenszins een kamergeleerde. Toen hij 19 jaar was richtte hij in Boedapest een geavanceerd theater op, maar was ook als socioloog al druk bezig. Op 21-jarige leeftijd promoveerde hij. Daarna reisde hij veel door heel Europa en publiceerde twee tot heden nog veelgevraagde boeken: *„Die Seele und die Formen"* en *„Theorie des Romans"*.
Daarna speelde hij een belangrijke rol in de Hongaarse politiek, maakte deel uit (voor onderwijs) van de regering van de radenrepubliek onder Béla Kun in 1919. Hij moest vluchten na de val van dat bewind in hetzelfde jaar en verbleef lang in Wenen. Daar verscheen zijn misschien wel meest beroemde — maar door hemzelf feitelijk geheel als gepasseerd beschouwde — boek: *„Geschichte und Klassenbewuzstsein"* (1923). Hij werkte voornamelijk aan literair-theoretisch werk in de Sowjet-Unie van 1933 tot 1944, toen hij terugkeerde naar Hongarije. Daar was hij politiek bij de communistische partij herhaaldelijk in opspraak door zijn verzet tegen vulgair-marxistische opvattingen en zijn afkeer van terroristische tendenzen.
In 1956 nam hij aktief deel aan de opstandsbeweging onder Imre Nagy en werd minister voor volksontwikkeling. Na de gewelddadige vernietiging van de regering Nagy — met behulp van Russische tanks — werd Lukacs gearresteerd en gedeporteerd naar Roemenië. Later keerde hij weer naar Boedapest terug en wijdde zich geheel aan zijn wetenschappelijke werk. Nog eenmaal kwam hij in gevaar toen hij met de gehele inzet van zijn grote prestige in intellectuele kringen heftig protesteerde tegen de inval van de Warschaupaktlanden in Tsjechoslowakije in 1968. Maar men durfde hem niet aan te pakken. Georg Lukacs was een uitgesproken revolutionaire marxist. Zijn karakterzuiverheid maakte hem gerespecteerd bij vriend en tegenstander. Ik herinner mij menige heftige discussie omtrent zijn opvattingen en theorieën, maar merkbaar was steeds dat de goede trouw en de wetenschappelijke integriteit nooit in het geding werden gebracht. Zonder enige schroom erkende hij in zijn lange leven herhaaldelijk en op belangrijke punten dat hij de zaken anders was gaan zien. Ik kreeg wel de indruk dat hij alleen nog volstrekt onderschreef wat hij zojuist had geproduceerd. Toch irriteerde dat niet zó dat men zich bij wijze van spreken bekocht ging voelen. Dat zou kunnen. Het is vaak vervelend van iemand een boek gelezen te hebben, met toewijding en inspanning de gedachtegang dóórgetrokken te zijn — en dan te ervaren dat de auteur al niet meer achter zijn stellingen staat. Bij Lukacs was het passeren van een visie een geweldig avontuur dat inzicht verbreedde.
In april 1968 was een Hongaarse jeugdleider bij hem op bezoek: „We zitten in zijn kleine werkkamer. De felle zon schijnt over de Gellért-berg heen in zijn kamer.

Hij wordt er niet in 't minst door gehinderd: hij zit rustig, in de ene hand de koffiekop, in de andere een sigaar. Ieder ogenblik van zijn leven is reageren, antwoorden op het leven. Dat houdt de dood op een afstand. Iedere zenuw functioneert van binnen naar buiten, dat is zijn geheim. Men kan zich aan een gevoel van jaloezie niet onttrekken als men hem ziet zitten: een kleine man in een grote armstoel. In de hitte van het gesprek komen er kleine zweetdruppeltjes op zijn voorhoofd. Hij merkt het niet. Achter zijn rug de door de zon verbleekte boekbanden. Zijn schrijftafel is zo volgestapeld met papieren en tijdschriften dat hij voor het schrijven net nog ruimte overhoudt". In het gesprek komt zijn onvoorstelbare eruditie aan het licht, de literaire, filosofische, zelfs modieuze verschijnselen van de dag volgt hij nauwkeurig. Aan deze vruchtbare werkkracht is een einde gekomen en men mag vermoeden dat zijn hoofdwerk onvoltooid is gebleven. Dat is niet erg, zijn werkelijk belangrijkste werk was de wijze waarop hij zich voortdurend gewetensvol herzag. Hij was een denker onderweg.

Ik vond ergens een prachtige anecdote inzake **Poesjkin.** Deze Russische dichter las in een gezelschap van vrienden en kennissen zijn manuscript van *Boris Godoenow* voor. Na de lezing ontstond er groot gejuich, men was geestdriftig door verhaal en fraaie vorm. Alleen Krylow, een fabeldichter, deed niet mee. Poesjkin ging naar hem toe en vroeg: „Mijn tragedie kan u zeker niet bekoren, hè?" Krylow antwoordde: „Luister eens! De Prediker roemde eens in een preek Gods wereld en zei dat alles goed was en dat er niets volmaakter geschapen kon zijn. Na die preek trad er een gebochelde op de Prediker toe en zei: Schaamt u zich niet om mij te bespotten! Alles volmaakt! Kijk dan eens naar mijn bochel. — Ja, zei de Prediker, inderdaad, het is zo als ik zei: Niets wat God schiep kan volmaakter. Jouw bochel *is* volmaakt".

Alexander Poesjkin heeft een net zo avontuurlijk en dramatisch leven geleid als zijn literatuur weergeeft. In zijn verhaaltrant komt een talent aan het licht dat in de Russische cultuur erg verbreid is. Er *gebeurt* veel in die novellen! Verhalen als *Het Schot, De Postmeester, De doodkistenmaker* en vooral *Schoppenvrouw* en *De Kapiteinsdochter,* zijn onvergetelijk als persoonlijke ervaringen.
Zijn dood is een bijzonder dramatische gebeurtenis geweest, als het slot van een opera. Geboren in 1799, werd hij in een duel dodelijk aangeschoten, waarna hij stierf op 29 januari 1837.
Maar deze dood was een raadselachtige aangelegenheid. Toen hij enkele dagen na het duel gestorven was werd zijn lijk door gendarmes in het geheim vervoerd naar zijn geboortestreek Pskow en daar snel begraven.
Wat was er gebeurd? De man met wie hij geduelleerd had was George van Heeckeren d'Anthès. Deze d'Anthès was de geadopteerde zoon van Baron van Heeckeren, ambassadeur der Nederlanden in Moskou — een pederast. Aangenomen moet worden dat d'Anthès een kind was van Koning Willem I en de zuster van Van Heeckeren.
Poesjkin was getrouwd met Natalja. Deze, een bizonder mooie vrouw, had twee zusters, Jekaterina en Aleksandra. Tegen het huwelijk hadden de ouders van Natalja zich langer dan een jaar verzet. Aangenomen moet worden dat Poesjkin, wiens gevoelens voor zijn vrouw bekoeld waren, een verhouding had met zijn schoonzuster Aleksandra. D'Anthès maakte, zoals men dat noemt, Natalja erg opvallend het hof en provoceerde Poesjkin wanneer deze bezwaar maakte dat er in het openbaar nogal wat van merkbaar was. Dit liep zo hoog dat Poesjkin op zeker ogenblik niet anders kon dan d'Anthès uit te dagen tot een duel. De oude baron Van Heeckeren pareerde door een huwelijk tussen de dèrde zuster, Jekaterina, en d'Anthès te arrangeren. Met je zwager duelleer je niet. De relaties tussen d'Anthès en Natalja werden evenwel niet verbroken. Er kwam weer een moment dat Poesjkin zo getergd werd dat hij d'Anthès nogmaals uitdaagde. Dat duel ging door. Op de afgesproken ochtend van de 27e januari 1837 stonden de beide mannen met de revolver tegenover elkaar. Op een teken moesten zij

ieder oplopen naar een streep — dat was het uiterste punt waarvandaan geschoten mocht worden. Vuren was eerder wel toegestaan maar had het nadeel dat de afstand groter was.
Bij het teken liep Poesjkin op naar zijn streep. d'Anthès bleef staan, schoot en raakte Poesjkin rechts in de onderbuik. De secondanten renden naar hem toe. d'Anthès wilde ook naar hem toe gaan, maar Poesjkin, liggend op de grond, beduidde hem te blijven staan. Steunend op zijn linkerhand schoot Poesjkin. Door toeval had d'Anthès zijn hand opgeheven; de kogel drong daar doorheen en ketste af op een uniformknoop. Twee dagen later stierf Poesjkin.
Een gigantisch onderzoek dat jaren geduurd heeft en waarbij circa 1500 dokumenten werden bestudeerd heeft nu opgeleverd, dat aan deze affaire vermoedelijk een hofintrige, een verhouding tussen de czaar en Natalja ten grondslag heeft gelegen, waarvoor d'Anthès de dekfiguur was. Het arrangement tot het duel zou weloverwogen de ondergang van Poesjkin op het oog hebben gehad. d'Anthès kon blijven staan, het nadeel van de grotere afstand werd vereffend doordat hij in afwijking van de regels, met een zwaarder kaliber schoot. Bovendien droeg d'Anthès voor alle eventualiteiten — „eerloos" — een kogelvrij vest. Dáár stuitte de kogel van Poesjkin op af.

't Was in 1678. **Bossuet,** de grote Franse, roomse theoloog was in twistgesprek gewikkeld met de protestantse theoloog, Claude. De geloofskeuze van Madame Duras was in het geding. Zij aarzelde tussen de roomse en de hervormde religie. Ze had raad gevraagd aan beide mannen — en nu stonden die twee reuzen der kerken tegenover elkaar, strijdend om wat zij noemden: de ziel van een menselijk schepsel. Zij vochten verbitterd voor de rechtmatigheid, beter de superioriteit van hun geloof, zij streden voor wat zij de waarheid noemden.
Toen zij het onderwerp van de individuele conscientie bereikten drong Bossuet er bij Claude op aan zich duidelijk uit te spreken: „Hoever gaat de vrijheid van conscientie waar de heren van Uw kerk zo op staan? Zijn er ook door U geen beperkingen gesteld aan die vrijheid, aan die eigenmachtigheid van het geweten? En in het bizonder: kan en mag een individu, een vrouw, een onwetende, geloven wat zij wil. Mag zij aannemen dat zij het Woord van God beter verstaan heeft dan de moederkerk, een heel concilie van wijzen verzameld uit alle delen van de wereld?"
„Ja", antwoordde Claude eenvoudig, „dat kan zich voordoen".
Ik heb dit altijd het klassieke verhaal gevonden van de eeuwige strijd tussen vrijheid en autoriteit, individu en instituut. Het verwarrende is evenwel dat bij religieuze of ideologische twisten altijd over „waarheid" wordt gesproken, terwijl men „waarde" bedoelt. Als het om *waarheden* gaat — om oordelen die aanspraak maken op objectieve geldigheid — dan is niet vol te houden dat het een ieder vrij staat andere oordelen voor waarheid te presenteren. Ieder mag denken wat hij wil, maar waar dit denken gevolgen voor de gemeenschap heeft, in opvoeding of onderwijs bijvoorbeeld, voel ik toch bezwaren om iedereen maar te laten raaskallen. Aan de andere kant heeft evenwel ook geen enkel instituut, op grond van zijn importantie door tal of macht, het recht dáárom een oordeel als een waarheid te doen ijken.

Maar waar Bossuet en Claude over discussieerden was geen zaak van juist of onjuist, waar of onwaar. Het was een zaak van geloofswaarden, overtuiging, ideologie. En daar heeft het individu onvervreembare rechten op *eigen* opvattingen.

Een mooi **bericht in een krant:** „Nijmegen, woensdag. Een 21-jarige jongeman die gisternacht een Nijmeegse woning binnendrong en de 45-jarige vrouw des huizes onder bedreiging wilde aanranden, is vóór het zover kwam als een blok in slaap gevallen. De vrouw waarschuwde haar man die elders in de woning sliep en vervolgens de politie, die de man wekte en meenam".
Ik vind deze soort van berichten van een ontzettende geheimzinnigheid. Ik zou er veel meer van willen weten.

Op 11 mei van dit jaar heeft de ook in onze kringen welbekende **Dr. J. J. A. Mooy** het ambt van gewoon hoogleraar in de analytische wijsbegeerte aan de rijksuniversiteit van Groningen aanvaard met een rede getiteld: *„Aspecten van redelijkheid"*.

Het begrip der redelijkheid heeft altijd in de geschiedenis van het menselijk wikken en wegen een uitzonderlijk dominante betekenis gehad. Prof. Mooy gaat in een weloverwogen betoog bedachtzaam na welke voorname aspecten dat begrip vertoont. Hij koos drie aspecten, namelijk die van meningen en overtuigingen, die van gedrag en die van doelstellingen en normen. In een helder betoog ontleedt hij wat de betekenis is van de kwalificatie „redelijk" in die drie gevallen. Het is een scherpzinnige verhandeling, maar mijn bezwaar is dat ik in toenemende mate de indruk kreeg van een psychologiserend betoog. Op bladzij 9 geeft hij een voorlopige omschrijving van redelijk gedrag: „Iemand handelt redelijk wanneer hij weloverwogen en doelgericht handelt, met gebruikmaking van de kennis waarover hij beschikt en volgens zijn werkelijke voorkeuren, d.w.z. niet uit opwelling of onder invloed van suggestieve prikkels, en indien nodig zelfs uit berekening". Als ik hier een crimineel gedrag invoeg dan klopt de zin ook geheel. Later voegt Mooy dan ook een aantal „extra voorwaarden" toe, zoals „billijkheid" en „gevoel voor verhoudingen", rechtvaardigheid en menselijkheid — en daarmee gaat hij, zonder het als een belangrijke stap te signaleren, over van de handelende persoon naar de objectiverende, beoordelende ander. Redelijkheid ligt naar mijn smaak in de beoordeling; het is geen psychologisch fenomeen en dus geenszins een subjectief element, maar een maatstaf der objectivering. Voor mijn gevoel te terloops duidde Mooy daarvan iets aan tegen het einde van zijn oratie, waar hij sprak over de intersubjectieve discussie. Ik meen dat het er niet maar „op aan komt veelzijdig te informeren, te kritiseren", doch dat de *beslissing* over de mate van redelijkheid van gedrag, overtuiging of norm geheel, want principieel, ligt in de mate van objectiviteit die in een oordeel, een handeling of een voorkeur doorstraalt. Ook de subjectieve gewaarwording van „redelijk te zijn" ontspringt aan de innerlijke overtuiging optimaal objectief gericht te zijn.

Met de uitgesproken bedoeling er iets in de publiciteit van te laten uitstralen stuurde mij het Humanisties Servise Buro een brochure, getiteld: **„Drugs,** mijn kinderen gebruiken dat niet". (Postbus 4098 Amsterdam). Het is een gezamenlijke uitgave van de Moderne Jeugdraad, het Humanisties Jongeren Sentrum, de N.I.V.O.N.-jongeren en de Doopsgezinde Jeugd Centrale. Volgens de flap van de brochure is de prijs één gulden. Het begeleidend briefje van dat humanisties servise buro vermeldt de prijs van zestig cents. In mijn exemplaar kreeg ik blz. 3 en 4 dubbel, maar dit werd vereffend doordat 5 en 6 waren weggelaten. De tekst bestaat uit een betoog van A. R. van der Meulen: „Over drugs", gevolgd door een anoniem verhaal van „Een 50-plusser: ik heb 't gevoel te begrijpen wat er gebeurt . . ."

Om met het laatste te beginnen, moet ik zeggen dat ik in het verband van de drugs-problematiek deze soort belijdenissen tamelijk zinledig vind. Ze hebben geen enkele waarde, beweren ook eigenlijk niets, leveren wat nevelachtige gemeenplaatsen van een man die het ook eens probeerde en dan onstuimige frasen gaat verkopen met een overvloedig gebruik van retorische vragen. Zo iemand voelt zich misschien lekker, aan zijn inzichten hebben we niets.

Het betoog van Van der Meulen is beter van bedoeling. Van de acht bladzijden worden er echter vijf besteed aan een rubricering van de diverse soorten drugs, die niets toevoegt aan wat sinds minstens twee jaar in alle informaties der media uitvoerig is doorgegeven. Er wordt niet één gegeven waarover wij thans zakelijk beschikken gecorrigeerd; er ontbreken enkele hoogst merkwaardige elementen die ik mij als lezer en hoorder van nieuws- en opiniemedia herinner. Er lopen in de wereld nog een aantal bizonder belangrijke onderzoekingen die *hopelijk* iets zullen toevoegen aan onze kennis der

factoren van het drugprobleem. Dáár is behoefte aan.
Van de brochure rest dan maar ruim een tweetal bladzijden waar de auteur een poging doet tot de meningsvorming bij te dragen. Dat zou van belang kunnen zijn. Maar goed beschouwd is het heel weinig. Cohen, de bekende drugspecialist heeft de vraag gesteld waarom wij ons druk maken over dat kleine groepje druggebruikers, als we karrevrachten verdovende middelen en tankers met alcohol kritiekloos laten gebruiken. Ik heb nooit gedacht dat Cohen helemaal serieus was toen hij die vraag stelde en ik heb er ook nooit iemand in alle ernst op zien reageren, want het was helemaal geen vraag omdat de tegenstelling er in de gesuggereerde zin helemaal niet is.
De auteur van de brochure gebruikt bijna een bladzij om Cohens probleemstelling van een vraagteken te voorzien.
Dan vraagt Van der Meulen zich af of de bijbel ons nog iets te zeggen heeft over drugs. Ik had ook niet gedacht dat we daar het verlossende woord konden vinden en de auteur bevestigt gelukkig dat vermoeden. Maar hij puurt er wel de gezindheid uit dat men niet te vuur en te zwaard te keer moet gaan tegen de drugs: „Mag men misschien, zo vraag ik mij wel eens af, hier op aarde soms niet vooruitgrijpen op het grote messiaanse feest, het bruiloftsmaal van Christus? Maar dan ook werkelijk feestvieren. Is het mogelijk, dat voor een tijd dan een nietverslavend middel, een stickie, dan aanvaardbaar is?" De auteur schrikt van zijn eigen woorden: „Het woord aanvaardbaar komt alweer uit een sfeer van geboden en verboden, uit een autoritaire sfeer. Goed, het gaat dus om persoonlijke verantwoordelijkheid en dan heb ik niet als een politieagent op te treden. Ik stel het voorlopig maar als een vraag".
Laat ik me dan wat stelligheid permitteren. Geschriften van deze melig zeurderige soort hebben geen enkele betekenis. Zij brengen de gedachtevorming geen stap verder, vergroten de brei van woorden en zijn niet eens aardig. Zij blijven steken in de bedoeling, door een zekere aversie tegen serieus onderzoek en gebrek aan denktucht, en ontladen zich alleen in een blindgaande pretentie.

P. Spigt